

XVI. ASIRDAN MENSUR ALEGORİK BİR
MÜNAZARA:
ZİLLÎ'NİN MENÂKIB-I DİL Ü CÂN'I*

Leylâ ALPTEKİN SARIOĞLU**

ÖZET

XVI. asrın ilmi, irfanı ve âşıkâne şiirleri ile tanınmış şahsiyetlerinden biri olan Zillî hakkında kaynaklarda sınırlı bilgi bulunmaktadır. Şairlik vasfıyla anılan Zillî, çalışmamızın konusunu teşkil eden *Menâkıb-ı Dil ü Cân* adlı mensur bir eserin de yazarıdır. Zillî'nin son derece samimî ve sade dilli bir nâsir olduğunu kanıtlayan *Menâkıb-ı Dil ü Cân*, aynı zamanda münâzara tarzında yazılmış alegorik bir metindir. Zillî, bu eser ile Gönül'ün padişah ve Cân'm ten kalesinin muhafızı olduğuna, insanın aşk, mahabbet, meveddet, mihr, vefa, merhamet, adalet, lutf, ihsan, bahadırılık, himmet, dikkat, gayret ve ikdam gibi vasıflara sahip olması gerektiğine; gazab, hiddet, nisbet, cehâlet, fitne, fesâd, adâvet, tama ve hürsa kapılmanın nefse uymak olup insanı birlikten yani Allah'tan uzaklaştırdığına işaret etmiştir. Bu çalışmada ilkin Zillî hakkında kaynaklarda yer verilen bilgiler aktarılmış ve *Menâkıb-ı Dil ü Cân*'ın muhtevasına değinilmiştir. Ardından münâzara hakkında kısaca bilgi verildikten sonra eserin münâzara tarzında bir eser olduğu ve alegori ile ilgili belirli noktalara temas edilerek *Menâkıb-ı Dil ü Cân*'ın alegorik bir eser olduğu ortaya konulmuştur. *Menâkıb-ı Dil ü Cân*'ın nüsha tavsifi, transkripsiyonlu metninin bulunması ve eser üzerine değerlendirmeler kısmı ile çalışmamız son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Zillî, Menâkıb-ı Dil ü Cân, Münâzara, Alegori.

* Makalenin geliş tarihi: 10.11.2019 / Kabul tarihi: 05.12.2019

** Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, leyla.sarioğlu@msgsu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9406-7235>)

1. Giriş

Klasik Türk edebiyatının temel kaynaklarından olan tasavvufun temel hedeflerinden biri nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye etmektir. Tasavvuf edebiyatı ürünleri bu amaca hizmet gayesi ile insana nefsiyle başa çıkma yollarını gösteren metinlerdir. Çalışmamıza konu olan, *Menâkıb-ı Dil ü Cân* da bu minvalde bir eser olarak tasavvufî manada bilindik bir alegoriye sahiptir: İnsan bedeni bir şehirdir. Dil/Gönül, Beden ülkesinin padişahı, Akıl ise padişahın veziri konumundadır. İnsanın iyi ve kötü vasıfları bu şehrin halkıdır. Nefse karşılık gelen Cân da şehrin büyüklerindedir. Cân, Gönül'ün padişahlığını kabul etmeyip varlık ve padişahlık davasına girerse şehirde kargaşa çıkar. Cân, bu padişahın veziri konumunda olan Ak'l'a uyarak Gönül'ün üstünlüğünü kabul etmelidir. Bu alegorinin sunduğu ders şudur: Nefsine uyan insan her zaman yanlış düşer. İnsan, gönlünün değerini bilmeli, aklını da bir vezir gibi dinlemelidir. Çalışmamız bu yolda yazılmış *Menâkıb-ı Dil ü Cân* hakkında bilgi sunmayı ve eserin transkripsiyonlu metnini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Menâkıb-ı Dil ü Cân

2.1. Eserin Yazarı

Hakkında çok az bilgiye sahip olabildiğimiz Zıllî (ö. 1601), Karaman'da doğmuş, asıl adı Şeyh Muslihiddin Efendi olan ve Konya'da vefat etmiş bir kimsedir.¹ Çalışmamıza konu olan eserin kütüphane kaydında, eserin yazarı Zıllî olarak kaydedilmekle beraber eserin başında da yazar kendi ismini “*ğarib ü bi-çâre Zıllî-i âvâre*” şeklinde ifade etmiştir. Kaynakların aktardığına göre Zıllî, ilmi, irfanı ve âşıkâne şiirleri ile tanınmış bir şahsiyettir.² Şairliğinin yanı sıra aynı zamanda son derece sade bir yazı diline sahip olan Zıllî, elimizdeki eserde halk dilini, deyimlerini, atasözlerini samimî bir şekilde kullanmıştır. Sanat gösterme, bilgi aktarma gayesinden uzak, gönüle hitap etme kaygısıyla yazılmış bir eser olan *Menâkıb-ı Dil ü Cân*, Zıllî'nin tesbit edilebilen tek mensur eseri sayılabilir.

¹ Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 551; Gencay Zavotçu, *Rıza Tezkiresi (İncelenme-Metin)*, İstanbul 2009, s. 159.

² Gencay Zavotçu, *a.g.e.*, s. 159.

2.2. Eserin Muhtevası

İbretli, nükteli bir eser ve eserin yazılış sebebi

Elimizdeki eser, Allah'a hamd ile başlamakta, peygambere salât ve selâm ve devrin padişahı Sultan III. Murad'a (salt. 1574-1595) övgü ile devam etmektedir. Yazar, kendi eserini “*kitâb-ı 'ibret-âmîz ve nükte-engîz*” olarak nitelendirmekte ve kitabın yazılma nedenini, padişahın devrinde marifet erbabının itibarının çokça artması ve kendisinin de bu eserle o taife arasına girme isteği olarak belirtmektedir. Zillî, tasavvuf ilmine mâlik olan kimsele-
rin dîvânlarında yer verdikleri faydalı bilgileri bir araya topladığını ve *Menâkıb-ı Dil ü Cân* adlı bir eser meydana getirdiğini ifade etmektedir.

Yazar, eserinin, sevgilinin gamı ile hasta olan ve perişan hâlde bulunan gönülleri yani çaresiz âşıkların gurbet köşesinde terk edilmiş kalplerini nurla doldurmasını diler. Zillî eserinin, ağyar kahrından ve bazen sevgilinin hercailiğinden Mecnun gibi dağlara düşmek isteyen müptelaların gönüllerini de eğlendirmesini dilerken bu kitabın, neşeli dostlar arasında bir yadigâr kalmasını ve sohbet kulesinde adı geçip bir yadigâr hikâye olarak anılmasını istediğini de belirtir.

Yazarın hikâyeye girişi, birkaç bilgi

Yazarın da işaret ettiği üzere risalede insanda var olan unsurlar beyan edilmiştir. Allah'ın insanı kudret eliyle yarattığını ifade eden Zillî, insanın en güzel biçimde yaratıldığına dikkat çeker. İnsana verilen hususiyetlerin en başında can, gönül ve aklı sayan yazar, ardından insana sabır, karar, fikir, gam ve mutluluk bahşedildiğini ve bunların her birine birer hüküm verilip insanın kalbinde toplandıklarını anlatır.

Zillî, canın sol memenin altında bulunduğunu ve tüm unsurların başı olduğunu söyler. İlim adamları insanda yetmiş iki damar bulunduğunu ve her damarın birer kökü olduğunu ortaya koymuşlardır. Yazara göre o kökler, can çekişen insanın ellerinden ve ayaklarından çekilir ve bu durumdaki insan kirpiye benzer.

Yazar, tasavvuf ehlinin canı bir kuşa benzettiklerini, “Can bir kuş idi, uçtu.” diye atasözü mahiyetinde bir söz söylediklerini ifade eder. Böyle

tasavvur edilmesine rağmen gerçeği Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini söyleyen Zillî, benzetmelerinin tasavvufâne olduğunu belirtir. Ona göre gönül de sağ memenin altındadır. İlim adamları onu yarasaya, akli da çekirgeye benzetmişlerdir.

Hikâyenin başı veyahut iblisin fitnessi

Zillî, yukarıda verilen kısa bilgilerin ardından hikâyeye giriş yapar. Hikâye özetle şöyledir: Bir gün, Cân, Gönül, Akl, Sabr, Karâr, Fikr, Firâset, Gam, Şâdî, Edeb, Hayâ, Rey, Tedbîr, Makûl, İdrâk, Tasarruf, Tedârik, Fehm, Zihn, Şefkat, Devlet, Saâdet, Kerem ve Cömertlik, herkes kendi makamında, kendilerine belirlenen mekânlarda huzurlu bir şekilde, Allah'ın emrine boyun eğip belirlenmiş hizmetlerde devam ederlerken lanetlenmiş iblis, Beden şehrinin halkı arasında fesat çıkarmaya niyet eder. Büyük bir dîvân toplar ve kendi saltanatı altında olan şeytanları çağırır. Tüm şeytanlara aklında olan işi açıklar, şeytanlar bu fikri çok beğenirler.

Lanetlenmiş iblis, içlerinden bir büyük şeytanı çağırıp Beden şehrine girmesini, şehirdekilerin arasına kin ve haset bıkırıp onları doğru yoldan saptırmasını ister. Bu görevle Beden şehrine giren iblis, ilkin yalnız başına durup kitap okuyan Akl'ın yanına gelir, buradan fitne çıkaramacağını anlar. Ardından Gönül'ün yanına gelen iblis, Gönül'ü bir yanında Aşk, Mahabbet, Meveddet, Mihr ve Vefâ, diğer yanında Merhamet, Adâlet, Lutf ve İhsân, karşısında Bahâdırılık, Himmət, Dikkat, Gayret ve İkdâm'ı ona karşı el bağlayıp durmuş şekilde görür. İblis, yanında Aşk, Mahabbet, Merhamet ve Adâlet bulunan Gönül'e karşı zafer kazanamayacağını bilerek oradan ayrılır ve Cân'ın mekânına gelir. Cân'ın yanında Gazab, Hiddet, Nisbet, Cehâlet, Fitne, Fesâd, Adâvet, Tama ve Hırs olduğunu görünce fitneyi buradan çıkarabileceğini anlar. İçeri girip selâm verir. Cân, iblisle selâmlaştıktan sonra ona yer gösterir ve nereden geldiğini sorar. İblis de gönlünün seyahat arzu ettiğini, dünyanın kara olan dörtte bir kısmını dolaşıp Beden şehrine yolu düştüğünü, hem de Cân'ı ziyaret etmeye geldiğini söyler.

Sohbet esnasında Gönül'ü anan iblis, Beden şehrinde acayip bir şey gördüğünü söyleyerek öteki vilayetlerde Cân'ın cümlesinin başı sayıldığını, ancak şimdi Gönül'ün padişah olarak anıldığını ve Cân'ın eski kıymetinden düştüğünü söyler. Niyeti Cân'ı Gönül'e karşı kıskırtarak onları birbirine düşürmektir. Vedalaşıp giden iblisin ardından hiddetlenen Cân, Gazab'ı

çağırarak ondan kendisine bağlı olanlara haber vermesini, savaş aletlerini kuşanıp gelmelerini söylemesini ister. Cân, kıyamete kadar konuşulacak büyük bir savaşa girmeye niyetlenir.

Savaş hazırlıkları ve tarafların belli olması

Savaş haberi, Gazab'ın nidası ile şehir halkı içinde duyulunca Hiddet, Nisbet, Cehâlet, Sefâhet, Nikbet, Nedâmet, İnâd, Muhâlefet, Fitne, Fesâd, Habâset, Hıyânet, Kabâhat, Zulm, Tama, Adâvet, Tahavvur, Horluk, Hırs, Hased, Bugz, Tekebbürlük, Firkat, Hasret, Mihnet, Elem, Derd, Belâ, Cevr, Cefâ, Hîle, Hud'a ve buna benzer kimseler savaş aletlerini kuşanarak Cân'ın yanında toplanırlar.

Bu gürültüyü duyan şehir esnafı dükkânlarını kapatır. Sabr, Karâr, Fıkr, Firâset, Gam, Şâdî, Edeb, Hayâ, Tasarruf, Tedârik, Rây, Tedbîr, İdrâk, Fehm, Zihn, Rahm, Şefkat, Kerem ve Sehâ ise bir yere toplanıp beklemeye ve duruma göre hareket etmeye karar verirken diğerleri Gönül'ün yanına giderek ona destek olmak isterler. Telaşla Gönül'ün yanına girerek her şeyden habersiz olan Gönül'e Cân'ın savaş hazırlığında olduğunu ve askerleri ile geleceğini haber verirler. Gönül de hazırlığın nasıl yapılması gerektiğini sorar. Her biri farklı sözler söylerken ansızın Bahâdırlık, Dilâverlik, Himmet, Dikkat, Gayret ve İkdâm ile birlikte önden giderek düşmanı yenmeyi ve Cân'ı padişahın huzuruna getirmeyi taahhüt eder. Gönül'ün izni ile askerler silahlarını kuşanmaya başlarlar.

Gönül'den Cân'a elçilerin gidişi

Gönül ilk önce Makûl, Edeb ve Hayâ'yı elçi olarak göndererek Cân ile konuşmalarını, bu savaşa girme nedenini öğrenmelerini ister. Gönül, birkaç askerini bile gönderse kendisini huzuruna getirebileceğini, kendisinin her konuda ondan güçlü olduğunu, ancak güzellikle bu işi çözmek istediğini ifade eder. Gönül, elçilerden eğer savaşmakta haklı bir sebebi varsa dinleyeceğini ama boş söz söylese bu savaştan çekilmeyeceğini de Cân'a iletmelerini ister.

Makûl, Edeb ve Hayâ, Gönül'ün sözlerini iletme üzere Cân'ın mekânına gelince Cân ve askerlerinin savaş aletlerini kuşanarak kimi atlı kimi yayan şekilde beklediklerini görürler. Gönül'den gelen elçileri gören

askerler Cân'a haber verirler. O esnada Makûl, Edeb ve Hayâ da içeri girip Cân'a selâm verirler. Cân, ayağa kalkıp selâmlarını alır ve altlarına birer iskemle koyup onlara saygı gösterir. Askerler de Gönül'den gelen elçileri el bağlayıp saygı ile karşılarlar. Cân, onların geliş niyetini sorunca elçiler Gönül'ün sözlerini en ince ayrıntısına kadar anlatırlar.

Savaş'ın başlaması, Akl'ın savaş haberini alması

Bahâdırlık, Himmet, Dikkat, Gayret, İkdâm ve İhtimâm'ın askerden evvel geleceklerini işiten Cân, huzursuz olur; Gazab, Hiddet, Nisbet ve Cehâlet'in gözleri kana döner. Savaşmak niyetiyle Sîne sahrasına giderler. Cân ve onun tarafında yer alan Gazab, Hiddet, Nisbet, Cehâlet, Fitne ve Fesâd; Gönül ve onun askerleri Bahâdırlık, Himmet, Dikkat, Gayret ve İkdâm silahlarını kuşanıp savaş meydanında dururlar.

Gönül ve Cân'ın savaşacağını duyan Akl, Sîne sahrasına ulaşmak için apar topar yola çıkar. Cân, Sîne sahrasında güvenli bir yerde durarak Gazab ile Hiddet'i sağ kola, Nisbet ile Cehâlet'i sol kola ve Fitne ile Fesâd'ı Çavuşbaşı gediğine konumlandırır. Bir zamandan sonra Gönül'ün, Ziyet ve Şevket ile bayrağını açıp geldiğini görür. Gönül'ün ordusunun önünde Himmet, Dikkat, Gayret ve İkdâm, ardında, alayın sol tarafında Cüret, Mehâbet ve Hüner vardır. Savaş aletlerini kuşanmış, ağır gürzleri ellerinde heybetle gelen bu ordu korku vericidir.

Bölük bölük asker Sîne sahrasına ulaşır. Zevk, Safâ, Iyş ve İşret, ortasında Gönül. Bir tarafında Merhamet, bir yanında Adâlet, ardında Mihr ve Vefâ, önde Lutf ve İnâm yer almaktadır. Öyle bir ihtişamla gelir ki daha hiçbir padişah bu şöret ile görülmemiştir.

Askerler, Cân'a karşı saf çekip dururlar. Şevk, meydana çıkıp iki taraftaki askere karşı at oynatıp silahşörlük ile hünerler gösterir. Şevk, sağdan sola ve soldan sağa inip binmek, havaya gürz atıp tutmak ve elinde olan mızrağını parmağına takıp ferafer çevirmek gibi hünerlerini göstererek Cân askerinden savaşacak bir rakip dileyince Elem meydana girer. Elem her ne kadar karşılık vermeye çalışsa da Şevk'e yenilir.

Şevk, meydana giren İnâd, Muhâlefet ve Derd'i de yener ancak Belâ'yı karşısında görünce terdirgin olur. Nezâket gelip "Hiç korkma bu da

insandandır.” diyince Şevk, Allah’a tevekkül edip Belâ ile savaşıyor, onu da bağlayıp bayrak dibine gönderir.

Bu taraftan Nikbet de sinirlenip meydana at sürüp Şevk’le savaşmak ister. Şevk meydana girenin Nikbet olduğunu görünce tereddüd etse de savaşmaya karar verir. Nikbet, Şevk’in ağzından burnundan kan getirir. Tam onu helak edecekken Himmet, Şevk’in Nikbet’e düşman olmaya kadir olmadığını söyleyerek meydana girer. İkisi arasındaki zorlu mücadelenin neticesinde Himmet, Nikbet’i yener.

Himmet yeniden er dileyince önce İnâd ardından Muhâlefet ve Mihnet meydana girer ancak Himmet bu üç pehlivanı da bağlayıp gönderir. Askerlerinin teker teker yenildiğini gören Cân, bu hâle çok öfkelenir. Himmet’i yenmek üzere bu kez de Cehâlet meydana girer ve Himmet’i ok ile yaralar. Çok acı çeken Himmet’in yerine Dikkat girer. Ancak Dikkat de hemen yaralandığı için onu da meydandan alırlar. Bu kez Cehâlet’in karşısında Gayret çıkar. Cehâlet ile Gayret kanlı bir mücadeleye başlarlar. İki taraf da birbirini yenemez, yaralanınca meydandan çıkarlar.

İkdâm hemen meydana at sürüp gezinip er diler. Ancak Cân askerinden başka kimsenin meydana girecek cesareti kalmamıştır. Zira İkdâm’ın cüssesi herkesi korkutur. Hiddet gayrete gelip meydana girer. İkdâm’ın Hiddet’i yenmesi uzun sürmez. İkdâm’ın Hiddet’i bir tekme ile yıktığını gören Cân askerinden başka kimsenin meydana çıkmaya cesareti kalmaz ve canlarından ümidi keserler. İkdâm, Nisbet’in ardından yedi pehlivanı da yenip bayrak dibine gönderir.

Bu sırada Gazab durduğu yerden nara atıp meydana gelir ve İkdâm’a karşı durur. İkdâm ile Gazab arasında çetin bir savaş başlar. Gazab, İkdâm’ın üzerinde iken bir nara duyulur. Bu nara İkdâm’ın üzerinde iken Gazab’ı helak etmek isteyen Bahâdırılık’ın narasıdır. Gazab korkusundan meydandan çıkar. Onun yerine Sefâhet at sürüp Bahâdırılık’la savaşmaya niyet eder. Bahâdırılık ve Sefâhet uzun süre mücadele ederler ancak birbirlerini savaş aletleri ile yenemeyip sonunda atlarından inip silahsız savaşır.

Şehrin ileri gelenlerinin savaşı durdurmaları ve sulh yolu aramaları

Sîne sahasında iki taraftan alayların bezenip safların çekilmiş, başların kesilmiş ve kanların saçılmış olduğunu görünce hemen şehrin ileri

gelenlerinden Edeb, Hayâ, Sabr, Karâr, Makûl ve İdrâk ileri yürüyüp Bahâdırılık ile Sefâhet'i birbirlerinden ayırıp meydandan çıkarırlar. Cân ile Gönül'ü atlarından indirip meydan ortasında altlarına birer iskemle getirip oturturlar.

Cân'ın Gönül'den üstün olduğunu iddia etmesi

Gönül Cân'a bu saldırının sebebini sorar. Cân da Beden şehrinin halkının Gönül'ü padişah edinip Gönül'e sultan dediklerini işittiğini, ancak yürütmenin, söylemenin, hareket etmenin, susmanın, durmanın ve oturmamanın kendisi sayesinde olduğunu söyleyerek padişahlığın kendisine yakıştığını ima eder. Cân'a göre Sabr, Karâr, Fikr, Firâset, Gam ve Şâdî hepsi kendi varlığıyla. Cân gidince Edeb, Hayâ, Tedbîr, Tedârik, Makûl ve İdrâk hepsi dağılır ve hiç birinden eser kalmaz. Gönül, haddini aşan sözler söyleyen Cân'a cevap vermeye hazırlanırken Makûl, İdrâk ve Tedârik ileri gelip Cân ve Gönül'e toplantı yerine gidip orada konuşmayı teklif ederler.

İdrâk'ın Akl'dan üstün olduğunu iddia etmesi

Toplantı yerine varılır. Herkes yerine geçerken İdrâk, önden gelip Aşk'ın altına ve Akl'ın üst yanına geçip oturur. Akl, üst yanına oturanın kim olduğunu bilmeyip huzursuz olur ve kalkıp gider. Hane sahibi tarafından olanlar, Akl'ın gitmek istediğini görünce bu edepsizce hareketten rahatsız olduğunu anlayınca Edeb, Hayâ, Tasarruf, Tedârik, Sabr, Karâr, Fikr ve Firâset koşup "Sultanım lutf edip siz onun yaptığına bakmayın. O bilmezlik ile bir iştir etti. Siz Akl'sınız. Kerem edin, gelin, gitmeyin, oturun." diye özürler dilerler. Makûl de bu olayı işitip koşarak Akl'ın ardından gider. Hepsisi ısrar edip bir başka yere geçin deyip gitmekten vazgeçirirler.

Ortaya yemek konup yenir, çeşit çeşit şerbetler içildikten sonra İdrâk yerinden kalkıp Akl'ın yanına gelir. Akl, İdrâk'a yaptığı küstahlığın nedenini sorarak İdrâk'ın ancak kendisinin yardımcısı mahiyetinde bir kimse olabileceğini, insana lazım olan şeyin kendisi olduğu yönünde bir hayli söz sarf eder.

İdrâk de benlik davası gütmenin doğru olmadığını, Allah'ın yarattığı pek çok mahlûk olduğunu söyler. İdrâk, Akl'a hangi taifenin anlama ve seçmesi için yaratıldığını sorunca Akl, âdemoğlu için yaratıldığını, âdemoğlu-

nun en şerefli mahlûk olduğunu, nice peygamber ve evliyanın bu mahlûkattan geldiğini ifade eder. İdrâk bu sözlere karşılık kendisinin de hayvanlar için yaratıldığını, onların anlaması ve seçim yapmasını sağladığını söyler. İdrâk'a göre Akl, insana ne çeşit iş yaptırırsa kendisi de hayvanlara o işi yaptırır. Akl bu iddiaya bir ispat isteyerek kendisinin yaptıklarına örnek vermek üzere şunları söyler: "Şimdi âdemoğlu sabah vakti kalkar, bismillah diyip dükkânına varır. Akşama kadar çalışıp akşam olunca kalkıp eve ne lazım ise tedarik edip doğru evine gelir. Hatunu da kocasının getirdiğini pişirip önüne getirip yakınları ve çoluk çocuğuyla yiyip içip Allah'a şükürler ederler." İdrâk bu işin karşılığını hayvan taifesinden bir örnekle anlatır: Koyunun bir sürü koyun arasından yavrularını seçebildiğini, kuzucukların da analarını tanıdığını belirtir. İdrâk'e göre Âdemoğlu nasıl uzak bir yere gittiğinde evini bulabilir, yakınlarını tanıyabilirse hayvan taifesinden kuşlar da kış zamanı kışlıklarına gidip yaz zamanı yuvalarına dönebilirler. Mesela bir köpek on yıl sonra da olsa sahibini görse ona kuyruk sallayıp yakınlık gösterir. Âdemoğlu hangi sanata yönelse onu öğrenebilirse mesela bir ayı da dağdan indirilip türlü oyunlar öğrenip aklında tutabilir. Âdemoğlu dükkânda alım satım yapabilirse Hindistan'da da maymunlar dükkânda alım satım için durmaktadırlar. Kuş cinsinden pek çok talimli kuş da türlü hüneler gösterek sahibine para kazandırır.

İdrâk bunların yanında Âdemoğlundaki olduğu gibi hayvan taifesinde de hasımlık olduğunu iddia eder. *Deve kinli* deyimini bunun kanıtıdır. İnsanda unutmamak özelliği var ise hayvanda da vardır. Mesela bir kedi, siyah torba içine konup torbanın ağzı sıkıca bağlanıp uzak bir yere bırakılsa, bırakan eve gelmeden önce kendiyi evinde bulur. İdrâk'e göre nasıl Akl âdemoğlundan ayrılırsa delidir diye zincire vururlarsa kendisi de bir hayvandan ayrılırsa o hayvan kuduz oldu diye döve döve helak ederler.

Benzerliklerini sayan İdrâk, bu sefer de Akl'ın kendisinden aşağı yanlarına dikkat çeker. Ona göre Akl, gün ile artar eksilir bir mahlûktur. Mesela bir yaşında oğlanların hepsinin akli denktir. On yaşında da durum böyledir. İdrâk'e göre akl, otuz üç yaşına varıncaya kadar günden güne artarken kırkına varınca ne artar ne eksilir. Kırk yedisinden sonra nasıl arttıysa öyle eksilmeye başlar. Onun için bir kişi yaşlandıkça *masum-ı pak olmuşdur* diye mesel demişlerdir. İdrâk, üstünlüğünü ispat eden daha pek çok söz söyler.

Akl'ın hakemliği, Gönül ile Cân arasındaki fitnenin son bulması

Mecliste bulunanlar İdrâk'in sözlerini doğru bulup yerlerini uygun görürler. Akl, bu konuyu fazla uzatmayarak Cân ve Gönül'ün meselesine döner ve eğer kâhyalığına razı olurlarsa bir cevabı olduğunu söyler. Cân ve Gönül, Akl'ın uygun gördüğüne razı olacaklarını ifade ederler. Akl da Gönül'ün padişah oğlu ve Cân'ın Ten kalesinin muhafızı olduğunu açıklar. Sabr, Karâr, Fikr, Firâset, Gam ve Şâdî de kale muhafızının eli altındaki hizmetlileridir. Bunun ardından Hayâ, Tedârik ve Tearrûf ayak üzre kalkıp türlü çabalarla Cân'a Gönül'ün elini öptürüp baş eğdirtirler. Sonra dua ve övgü olup meclis kurulur. Hikâye burada biter.

Yazarın son sözü

Zillî, risalenin sonunda eserin alegorisini kendisi de açıklar: Gönül sultan; Cân ise Ten kalesinin muhafızıdır. Yazarın ifadesine göre risale, bu alegoriyi dostlara anlatmak için kaleme alınmıştır. Ardından yazar, kusurlarla dolu bu latifeli risaleyi eğlenmek için okuyan efendilerden dua ve Fatiha ister.

2.3. Münâzara Tarzında ve Alegorik Bir Eser Olarak Menâkıb-ı Dil ü Cân

Münâzara, "bakmak, düşünmek" manasına gelen nazar kökünden türemiş olmakla beraber "karşılıklı olarak bakmak, birlikte düşünmek" anlamına gelmektedir.³ Bir terim olarak ise "gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen ilmî disiplin" demektir.⁴ Bir edebiyat terimi olarak münâzara "birbiriyle ilgili, çoğu kez de karşıt iki ya da daha çok nesne ya da kavramın kişileştirilip (teşhis) zebân-ı hâl [=hâl dili] ile konuşturulması (intâk) yoluyla oluşan bir yazı türüdür."⁵

Klasik Türk edebiyatında soyut kavramların teşhis ve intak yoluyla kişileştirilmesi ve bu varlıkların edebiyatımızda varlığı çok eskilere dayanan

³ Yusuf Şevki Yavuz, "Münâzara", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 576.

⁴ A.g.md.

⁵ Nuran Tezcan, "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara", *Belleten*, (1980-1981), TTK, Ankara 1983, s. 49.

münâzara tarzı eserlerle üstünlük mücadelelerinin anlatılması sıklıkla rastlanır bir durumdur. Münâzara tarzı eser yazma hususiyeti Türk edebiyatında köklü bir geleneğe sahiptir.⁶ Mensur ya da manzum tarzda kaleme alınan münâzara tarzı eserler, Klasik Türk edebiyatında bir gelenek hâlinde varlığını sürdürmüş metinlerdir.⁷ Münâzara tarzındaki eserler, mizâhî, hikemî-ahlâkî-tasavvufî ve sanatkârâne olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁸ Münâzaralar yazılış şekillerine göre müstakil bir eser hâlindeki münâzaralar, bir eserin muhtevasında yer alan münâzaralar ve karşılıklı konuşma tarzında kaleme alınmış münâzaralar olmak üzere üç başlık altında incelenebilirler.⁹

Münâzaraları, kahramanları açısından ise kahramanları insan olanlar, kahramanları hayvan olanlar, kahramanları cansız varlıklar olan alegorik tarzda olanlar, mücerred kavramlarla alâkalı olanlar ve değişik unsurlarla alâkalı olanlar olmak üzere beş gruba ayırmak mümkündür.¹⁰

Şeyma Benli'nin Klasik Türk Edebiyatında Münazara adlı çalışmasından¹¹ hareketle münâzara tarzı metinlerde var olması gereken unsurların Menâkıb-ı Dil ü Cân'da var olup olmadığı şöyle izah edilebilir:

Münâzaraların büyük çoğunluğunda en az iki farklı tarafın bulunması zorunludur. Ancak mükeyyifat münâzaralarında olduğu gibi ikiden fazla tarafın tartışmasını konu edinen münâzaralar da bulunmaktadır.¹² Ele aldığımız metinde Dil/Gönül ve Cân iki farklı tarafı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra metinde Dil/Gönül ve Cân'ın yanında yer alan farklı taraflar da bulunmaktadır.

Münâzaraların çoğu kişileştirilmiş hayvanlar, cansız varlıklar ve soyut kavramlar arasında geçer.¹³ Menâkıb-ı Dil ü Cân da Dil/Gönül ve Cân gibi pek çok soyut kavramın kişileştirilmesi ile oluşturulmuş bir eserdir.

⁶ M. Fatih Köksal, "Münâzara", *DİA*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 580.

⁷ M. Fatih Köksal, a.g.md.

⁸ Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 536.

⁹ M. Fatih Köksal, a.g.md., s. 580.

¹⁰ M. Fatih Köksal, a.g.md.

¹¹ Şeyma Benli, *Klasik Türk Edebiyatında Münazara*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

¹² Şeyma Benli, a.g.t., s. 320.

¹³ A.g.t., s. 320.

Münâzaralarda tarafların amacı, kendilerinin karşı tarafa göre üstün olduğunu ispatlamaktır.¹⁴ Eserimizde Cân, iblisin fitnessine uyup Dil/Gönül'ü kıskanır ve ondan daha üstün olduğunu iddia ederek Beden şehrinin padişahı olmak için savaşa niyet eder. Aynı şekilde münâzaralar, tarafların birbirlerini alaya alıp kırıcı sözler söyleyebildiği, kavgaya benzer bir tartışma özelliği gösterirler.¹⁵ Eserimizde de buna benzer tartışmalar bulunmaktadır. Cân'ın Dil/Gönül'e üstün olduğunu iddia etmesinin yanında eserde, Cân ve Dil/Gönül askerlerinin savaşması ve İdrâk ile Akl'ın da birbirlerine üstünlük iddiası ile tartıştıkları görülmektedir.

Münâzara tarzının temel hususiyetlerinin eserimizdeki varlıklarına bakarak Menâkıb-ı Dil ü Cân'ın, konu olarak hikemî ve tasavvufî, yazılış şekline göre müstakil bir eser hâlinde sayılabilecek ve kahramanları mücerred kavramlar olan münâzara tarzında bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Bu tespitin yanı sıra Menâkıb-ı Dil ü Cân'ın alegorik bir eser olup olmadığı da çalışmamızın sorunsallarından biridir. Bir metnin alegorik yapısını tespit etmenin güç bir iş olduğu, Klasik Türk edebiyatında alegorinin, sembol, remiz, temsil, metafor ve istiare gibi kavramlarla sıkça karıştırılarak kullanılmış bir kavram olduğu bilinmektedir.¹⁶ Edebiyatın önemli bir anlatım biçimi olan alegorinin en yakın karşılığının temsilî istiare¹⁷ olduğunu ifade eden Berat Açıl¹⁸, alegorik yazında yazarın kendisinin yüklediği en az iki anlam mevcut olduğunu belirtirken¹⁹ alegorik anlatımın üç temel özelliğini **Kişileştirme**, **İç Çatışma** ve **Arayış** şeklinde sıralamış²⁰, alegorik eserlerin temel özelliklerini, "teşhis, iç çatışma, arayış, çokanlamlılık, metinlerarasılık, zamansal ve mekânsal müphemiyet, tenasüp, çoğunlukla yazarın/şairin eserin sonunda eserin alegorisini açıklaması, eserin tek bir hikâyeden oluşması

¹⁴ Şeyma Benli, a.g.t., s. 322.

¹⁵ A.g.t.

¹⁶ Berat Açıl, *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*, İstanbul 2018, s. 95-109.

¹⁷ "Bir öğenin değişik yönleri ve özelliklerinin benzetme konusu yapılarak istiare edilmesidir. Bu durumda benzeyen söylenmeyip benzetilenin birden fazla özelliği zikredilir... Sembolik anlatımlar ihtiva eden manzumelerin çoğu temsilî istiare üzerine kurulmuştur." İsmail Durmuş, İskender Pala, "İstiare", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 317.

¹⁸ Berat Açıl, a.g.e., s. 109.

¹⁹ Berat Açıl, a.g.e., s. 134.

²⁰ Berat Açıl, a.g.e., s. 133-139.

ve alegorinin tüm eser boyunca kesintiye uğramadan devam etmesi" olarak belirlemiştir.²¹

Çalışmamızın konusunu teşkil eden esere bu öğeleri içerip içermediği bahsinde bakacak olursak şunları söyleyebiliriz: İlk olarak eserimizde okuyucunun müdahalesiyle yerleştirilmiş ikinci anlamdan ziyade yazarın yüklediği iki anlamlılık mevcuttur. Dil/Gönül ve Cân ve bu iki cephe etrafında şekillenmiş karakterler yazarın bizzat metne yerleştirdiği iki anlamlılıkla eserde mevcuttur.

Eserimizin kahramanları soyut kavramlar olmasına karşın teşhis ve in-tak yoluyla kişileştirilmişlerdir. Başkarakterler **Dil/Gönül** ve **Cân**'dır. Dil, köken olarak Farsça bir kelime olup gönül ve kalp manalarına gelmektedir. Tasavvufta sırlar hazinesi, Allah'ın nazar ettiği mahal, ilahi kemalin ve cemalin en güzel tecelli ettiği yer demektir.²² Cân ise yine Farsça kökenli bir kelime olup ruh ve nefes demektir. Tasavvufta ise insan ruhu, ilahi nefes ve Allah'ın tecellileri manalarını taşımaktadır.²³

Yardımcı karakterler ise Dil/Gönül ve Cân'ın tarafları/taraftarları, askerleridir. Buna göre Cân'ın askerleri, **Adâvet** (İçte saklanan gizli düşmanlık, kin, zarar verme ve öç alma düşüncesi)²⁴, **Belâ** (Allah'ın kulunu deneme amacıyla sıkıntıya sokması ve azap çektirmesi)²⁵, **Bugz** (Kin, nefret, sevmeme)²⁶, **Cefâ** (Salikin gönlünü marifet ve temaşaya kapatması, işkence, azap)²⁷, **Cehâlet** (İlimleri tahsil etmiş olsa da gerçekleri kavrama yeteneğinden uzak bulunan gönül)²⁸, **Cevr** (Saliki ruhen yükselmekten alıkoymak, azap)²⁹, **Derd** (Sevgiliden sevene geçen ve katlanılması güç yetmeyen hal, gam)³⁰, **Elem** (Keder, dert, maddi vr manevi ızdırap)³¹, **Fesâd** (Ruhi hallerin

²¹ Berat Açı, *a.g.e.*, s. 139.

²² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2001, s. 107.

²³ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 84.

²⁴ Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 14.

²⁵ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 71.

²⁶ Hasan Akay, *a.g.e.*, s. 49.

²⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 85.

²⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 86.

²⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 89.

³⁰ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 102.

³¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2000, s. 214.

ve kalbin bozulması)³², **Firkat** (Halk perdesiyle perdelenmek, ayrılık)³³, **Fitne** (Kişinin denenmesi, kargaşa, bozgunculuk)³⁴, **Gazab** (Kendisine kızılan kişiden intikam alma isteği)³⁵, **Habâset** (Kötülük, alçaklık)³⁶, **Hased** (Başkasındaki bir nimetin zevalini istemek)³⁷, **Hasret** (Salikin geçmişteki hatalarına bakıp hayıflanması ve kendine esef etmesi)³⁸, **Hırs** (Kişinin bir şeyi elde etmek için var gücüyle çabalaması)³⁹, **Hıyânet** (Vefasızlık, hainlik)⁴⁰, **Hiddet** (Öfke, keskinlik)⁴¹, **Hîle** (Aldatacak yol ve düzen, sahtekârlık, oyun tuzak kurma)⁴², **Horluk** (Değersizlik)⁴³, **Hud'a** (Aldatma, oyun, hile)⁴⁴, **Înâd** (Dediğinden vazgeçmeme, ısrar)⁴⁵, **Kabâhat** (Çirkin hareket, uygunsuz iş, kusur)⁴⁶, **Mihnet** (Âşığın sevgili yüzünden çektiği zahmet ve elem)⁴⁷, **Muhâlefet** (Ayrılık, düşmanlık)⁴⁸, **Nedâmet** (Pişmanlık, tevbe)⁴⁹, **Nikbet** (Talihsizlik, felaket), **Nisbet** (Salikin bağlı olduğu hal, bağ, ilgi)⁵⁰, **Sefâhet** (Zevk ve eğlenceye aşırı derecede düşkünlük, akılsızlık)⁵¹, **Tahavvur** (Tezlik, acelecilik), **Tama** (Açgözlülük, dinin afeti)⁵², **Tekebbürlük** (Nefsin kendisi ile gurur duyması,

³² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 135.

³³ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 138.

³⁴ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 139.

³⁵ Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, *a.g.e.*, s. 41.

³⁶ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 302.

³⁷ Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh, Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı*, Haz. Nejdî Gürkan vd., İstanbul 2015, s. 40.

³⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 159.

³⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 167.

⁴⁰ Safer Baba, *Istîlâhât-ı Sofiyye Fî Vatan-ı Asliyye*, İstanbul 1998, s. 105.

⁴¹ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 368.

⁴² Hasan Akay, *a.g.e.*, s. 137.

⁴³ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 375.

⁴⁴ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 378.

⁴⁵ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 434.

⁴⁶ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 475.

⁴⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 247.

⁴⁸ Hasan Akay, *a.g.e.*, s. 222.

⁴⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2012, s. 188.

⁵⁰ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 275.

⁵¹ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.

⁵² Abdülkerim Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 206.

kibir)⁵³ ve **Zulm** (Bir şeyi, yeri olmayan bir yere koymak, haksızlık, acımasızlık)⁵⁴’dür. Bunlar bedende bulunan kötülüklerdir.

Dil/Gönül’ün askerleri ise **Aşk** (Sevginin son mertebesi, sevginin insanı tamamen hükmü altına alması)⁵⁵, **Bahâdırılık** (Cesurluk, yiğitlik)⁵⁶, **Dikkat** (İncelik, doğruluk, ince eleme, ince arama)⁵⁷, **Edeb** (Kişiyi kötü hal ve hareketlerden vazgeçiren meleke, terbiye)⁵⁸, **Fehm** (Allah’ın kelimasını ve hitabını anlama ve bunun gereğini yerine getirme)⁵⁹, **Fikr** (Allah’ın ayet ve nimetleri üzerine düşünmek)⁶⁰, **Firâset** (Yakin, keşfetme ve gaybı görme)⁶¹, **Gam** (Sevgiliyi dikkat ve özenle ararken karşılaşılan engeller, elem, ızdırap)⁶², **Hayâ** (Allah’ın razı olmadığı bütün değersiz varlıklardan kaçınmak)⁶³, **Gayret** (Bir kimsenin kendisine mahsus olan bir şeye başkasının ortak olmasını istemesinden hoşlanmaması ve rahatsız olması)⁶⁴, **Himmet** (Kendini veya başkasını kemale erdirmek için kalbin arzularından sıyrılıp Allah’a yönelmesi ve velinin teveccühü)⁶⁵, **Hüner** (Marifet, bilme, ustalık)⁶⁶, **Iyş** (Allah ile olmanın verdiği haz ve bu hazzı his ve idrak etme)⁶⁷, **İdrâk** (Allah’ın varlığını kavramak algılamak)⁶⁸, **İkdâm** (Gayret ve sebatla çalışma, devamlı çalışma)⁶⁹, **İşret** (İçki, içki içme, içki kullanma)⁷⁰, **Karâr** (Devamlılık, süreklilik,

⁵³ İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn, Tasavvuf İstilahları (Eleştirmeli Metin-Çeviri)*, Haz. Ahmet Yıldırım, Abdülgaffar Aslan, İstanbul 2014, s. 280.

⁵⁴ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 388.

⁵⁵ Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, *a.g.e.*, 47.

⁵⁶ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁷ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 185.

⁵⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 116.

⁵⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 133.

⁶⁰ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 138.

⁶¹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 138.

⁶² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 141.

⁶³ İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 268.

⁶⁴ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 145.

⁶⁵ Kaplan Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, Ankara 2014, s. 204.

⁶⁶ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 391.

⁶⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 197.

⁶⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 179-180.

⁶⁹ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 423.

⁷⁰ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 466.

ölçülülük)⁷¹, **Kerem** (İhsan, lütuf, kolay ve rahat bir şekilde yardımda bulunma, karşılıksız yardım)⁷², **Mahabbet** (Kötü huylardan arınma ve güzel huylarla donanma suretiyle sevgiliye layık olma ve yaklaşma)⁷³, **Meveddet** (Sevgi sebebiyle kalbin özlem içinde bulunması)⁷⁴, **Mihr** (Sevgi)⁷⁵, **Rahm** (Rahmet ve merhamet sahibi)⁷⁶, **Rây** (Fikir, rey)⁷⁷, **Sabr** (Kötülük anında nefsi aklî ve dinî kaideler etrafında zabt etmek)⁷⁸, **Safâ** (İnsandaki tabiatın birbirine karışması, fiilinin görülmesi ve nazar edilmesiyle süzülen şey)⁷⁹, **Sehâ** (Cömertlik, başkasını kendisine tercih etmek, insanın kendisinin iyilik ve kolaylık sahibi olması)⁸⁰, **Şâdî** (Kabz halinden sonra salikin bast haline geçmesi, neşe, sevinç)⁸¹, **Şefkat** (Halka ihtiyaç duydukları şeyi verme, acımak, merhamet)⁸², **Şevk** (Gönlün sevgiliyle buluşma arzusu, özlem)⁸³, **Tasarruf** (Keramet göstermek, olağanüstü yollardan iş yapmak ve tesir etmek)⁸⁴, **Tedârik** (Hazırlama, araştırıp bulma, ele geçirme)⁸⁵, **Tedbîr** (Önem, bir işin neticesini düşünerek istenmeyen bir sonuca varmasını engellemek maksadıyla hazırlık yapmak)⁸⁶, **Vefâ** (Ruhu gaflet uykusundan uyandırmak, zihni dünya ile meşgul etmemek, sözde samimi olmak, ruhun dürüstlüğü, bağlılık)⁸⁷, **Zevk** (İlahi tecellerinin uç vermesi, vecd, tat, lezzet)⁸⁸ ve **Zihn**

⁷¹ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 489.

⁷² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 209.

⁷³ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 50.

⁷⁴ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 50.

⁷⁵ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 646.

⁷⁶ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 286.

⁷⁷ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 879.

⁷⁸ Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, *a.g.e.*, s. 33.

⁷⁹ İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 340.

⁸⁰ İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 200.

⁸¹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 322.

⁸² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 326.

⁸³ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 329.

⁸⁴ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 339.

⁸⁵ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1053.

⁸⁶ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 342.

⁸⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 370.

⁸⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 384.

(Anlama, bilme, hafıza)⁸⁹'dir.⁹⁰ Bunlar da insanın erdemleridir. Dolayısıyla eserde iyiliklerin ve kötülüklerin savaşı işlenmiştir ki bu da birçok alegoride karşımıza çıkan bir durumdur.⁹¹

Bir de her iki tarafta da yer almayan, kendi makamında konumlanmış **Akl** (İlahi hitabı anlamaya yarayan alet, nefsanî arzuların zıttı)⁹²'in da metinde bir karakter olarak yer aldığını⁹³ ve tüm bu unsurların hüküm sürdüğü **Beden** (Vücut, Külliyet âlemi ve hüviyyetin etvarının tafsilidir)⁹⁴'in bir şehre benzetilerek metinde var edildiğini zikretmek gerekmektedir. Tasavvufî metinlerde "Beden" in bir şehre benzetilmesi ve beden içindeki soyut ve somut unsurların tasavvufî remizlerle ele alınması rastlanır bir durumdur. İnsan bedeninin bir şehre benzetilmesi İmam Gazâlî (ö. 1111) ile başlamış⁹⁵, ardından ondan etkilenen Şihâbeddin Sühreverdî (ö. 1191) gibi isimlerce

⁸⁹ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1186.

⁹⁰ Elimizdeki metin, tasavvufî bakımdan derinlikli bir metin olmadığından bu kavramların izahına uzun uzadıya girilmemiş, kavramların varsa tasavvufî manaları yoksa sözlük manaları, her kelimenin yanına parantez içinde verilerek suretiyle kısaca yazılmıştır.

⁹¹ Berat Açıl, *a.g.e.*, s. 183.

⁹² Süleyman Uludağ, "Akıl", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 246.

⁹³ "Akıl, Allah'ın insanların kalplerine yerleştirdiği basiret nurlarıdır. Kul o nurlarla hak ile batılı, kalbine gelen bütün hatıratı, düşmanın hilelerini, nefsinin vesveselerini ve gözetimi altında kulluk yaptıklarını birbirinden ayırır." İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 289.

⁹⁴ Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2017, s. 58.

⁹⁵ "Beden, bir şehir'e benzer: El, ayak ve (diğer) azalarımız (organlarımız), şehrin san'at erbâbı (san'atkârları) gibidir. Şehvet (duygusu), mâliye müdürü gibidir. Kalb, bu şehrin pâdişâhudur; akıl ise pâdişâhun veziridir. Bunların hepsine de pâdişâhun ihtiyâcı vardır; memleketin idaresi ancak bunlarla yürür..." Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, Terc. A. Faruk Meyan, İstanbul 1979, s. 20.

devam ettirilip edebî metinlere tesir etmiştir.⁹⁶ **Sîne** (İlim sıfatı, ilahi ilim, göğüs, sadr)⁹⁷ bir savaş meydanı olarak “Sîne sahrası” şeklinde ve **Ten** de Cân’ın mufahızlığını yaptığı bir kaleye benzetilerek “Ten kalesi” şeklinde metinde yer alan mekânlardandır. Alegorik eserlerde var olduğu üzere eserimizde alegorinin, tüm eser boyunca kesintisiz bir biçimde devam ettiğini söylemek de gerekmektedir.

Açıl’ın alegorik metinlerde var olması gerektiğini söylediği bir diğer özellik de iç çatışmadır. Eserimizde esasen Beden şehrinde önemli bir konumda bulunan Cân’ın, iblisin kıskırtmasıyla Gönül’ün tahtını yıkmak istemesi ve kendi nefesine yenik düşerek bir nevi iç çatışmaya neden olması konu edilmektedir. Cân’ın bu hadsiz tavrı her iki tarafın askerlerini de karşı karşıya getirerek onları bir muharebeye zorlamıştır. Eserde Cân’ın yanında bulunup onun için Gönül’e karşı savaşan askerler insanın kusurlarına, Gönül’ün taraftarları ve askerleri ise insanın erdemlerine denk gelmektedir. Kendi yerinden şüphe eden ve benlik duygusu ile daha fazlasına göz diken Cân, bu hırsına askerlerini de dâhil ederek bir taraf yaratmıştır.

Zaman ve mekân bakımından eserimiz, alegorik eserlere uygun bir şekilde müphemdir. Eserimizde hikâye, “Beden şehri” denen sembolik bir yerde geçerek belirsizliğini korur. Eserin sonunda yazarın, eserin alegorisini açıklaması da eserin alegorik olduğunun bir kanıtıdır.

Alegorik eserlerde var olan unsurların eserimizdeki varlığı bahsindeki bu kısa izahattan anlaşılacağı üzere Menâkıb-ı Dil ü Cân, alegorik eserlerden sayılmaktadır.

⁹⁶ Beden’in bir şehir olarak tasavvur edilmesi, Fuzûlî (ö. 1556)’nin meşhur eseri *Sihhat ile Maraz*’da mevcuttur: “Ceberut âleminde doğup Lâhût âleminde yer edinmiş **Rûh** adında, pâk yaradılışlı birisi vardır. Günlerden bir gün dolaşma arzusuyla **Nâsut** (insanlık) âlemine ayak basınca **Beden** diye adlanmış bir diyar görür...” Fuzûlî, *Rind ile Zâhid Sihhat ile Maraz*, Çev. Hüseyin Ayan, İstanbul 2012, s. 20. Aynı durum Muhyî-i Gülşenî (ö. 1578)’nin *Hüsn ü Dil* adlı eserinde de mevcuttur. Üstelik bu Beden şehrinin padişahı da Dil’dir. Bkz. Berat Açıl, *Onaltıncı Yüzyıla Ait Alegorik Bir Eser: Muhyî’nin Hüsn ü Dil’i*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

⁹⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 316.

2.4. Eserin Nüsha Tavsifi

Menâkıb-ı Dil ü Cân'ın tespit edebildiğimiz tek yazma nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emiri Roman nu. 263'te yer almaktadır. Eser, 13 varaklık her yaprağında 15 satır bulunan, arada şiir parçalarına yer verilen mensur bir metindir. Eserde 6 beyit ve 2 mısra da yer almaktadır. Bu manzumelerin kimin olduğu tespit edilememiştir. Eserin 14a'dan sonraki, konunun akışına bakılacak olursa, tahminimizce 1 varağı eksiktir. Kütüphane kaydında eserin yazarı olarak Zillî ismi kaydedilmiştir.

Rika-talik karışık bir hatla yazılmış olan eserde tâkibe de mevcuttur. Yazmanın başında ve sonunda iki adet mühür bulunmaktadır. Bu mühürler Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi'nin mühürleridir. Nüsha cetvelsizdir. Başlık, bazı Arapça ibareler ve bazı kelimelerin üzerindeki çizgiler ile "Nesr", "Beyt", "Mısra" gibi kelimeler sürh mürekkeple yazılmıştır.

2.5. Eserin Transkripsiyonlu Metni

(2b) Menâkıb-ı Dil ü Cân

Hamd-ı bî-hadd u şükr-i bî-aded ol Hâlık-ı kevn ü mekâna ki âfitâb-ı 'âlem-tâb mihr-i luğfından bir kem zerredür ve şenâ-yı bî-add ol şânî-i ins ü câna ki bahr-ı muhîṭ yemm-i ihsânından bir kaçredür ve şalât u selâm ol Resül-i güzîne olsun-kim nâm-ı şerîfi vesîle-i 'ukbâ ve şerî'at-ı luṭfî şeref-i dünyâ vü dîndür ve hezâr midḥat u ta'zîm ol pâdişâh-ı rûy-ı zemîne ki şehinşâh-ı cihân ḳapusında bende vü tâc-dârân-ı zamân der-i 'adlînde sedd-i ser-efgendedür. Dârâ-şalâbet Cem-ḥaşmet ve Ğazanfer-şadvet ve 'Ömer-'adâlet ü Sikender-şevket leşker-keş ü 'adû-küş a'nî ḥazret-i Sulṭân Murâd Hân ḥalleda'ullâhu'l-melikü'l-Mennân ki emr-i şerîfi aḳâlim-i seb'ada ḳan gibi cârî ve ḥükm-i hümâyûnı rûy-ı zemînde cân gibi sârîdür. Ba'de bu kitâb-ı 'ibret-âmîz ve nükte-engîzûñ sebep-i te'lîfi ve bu şaḥîfe-i devlet-i gül-rîzûñ bâ'îş-i taşnîfi oldur ki zamân-ı sa'âdetlerinde erbâb-ı ma'ârifûñ i'tibârı mihr-i cihân-tâb gibi fark-ı Ferḳadân'a hem-ser olmuşdur. Bu ğarîb ü bî-çâre Zillî-i âvâre daḥı aḥbâr-ı ezeliḍe meşhûr ve ḥükemâ-yı sâbıḳda mezkûr 'ilm-i taşavvûfa mâlik olan kimesneler dîvânlarında zâhir olmuş ma'nâ-yı müfîdi cem' ḳırup *Menâkıb-ı Dil ü Cân* diyü müsemmâ ḳıldum. Ne ğam-ı yâr-ıla ḥaste-hâl olan âşüfte dillere ma'sûḳ-ı pür-cefânûñ derdiyle perîşân-rûzgâr olan âlüde gönüller ya'nî 'âşîḳ-ı bî-çâreler künc-i ğurbetde mehcür-ḥâṭırları

pür-nür idüp ve rüzgâr-ı zür-kârûñ içinde ağıyâr (3a) kahrından ve gâh yârûñ hercâyiliginden mecnûn-vâr tağlara düşmek isteyen mübtelâlaruñ gönüllerin egleye ve hem yârân-ı bâ-şâfâ mâbeyninde bir yâdigâr kıla ve hem kılle-i muşâhabetde bâ'îş-i kelâm olup bir hikâye-i yâdigâr kıla. İnsanda gâhî zıkr olınan eşyâyı bir yire münderic olup bu risâlemde beyân eyledüm. İmdi haberde gelmişdür ki Allâh tebârek ü te'âlâ insânı kudret eliyle yaratdı ve Qur'an-ı 'azîmde "Ve lekad kerremnâ beni ademe"⁹⁸ diyü hakkında âyet indürdi ve bir yirde dağı "Lekad halaknâ'l-insâne fı ahşeni takvîm"⁹⁹ diyü buyurdı ve âdeme cân u gönül ve 'aql virdi ve dağı şabr u karar ve fikr ü gam u şadî virdi ve bunlaruñ her birine birer hüküm virüp insânıñ kalbinde münderic eyledi ve cân şol memenuñ altında sâkindür ve hem cân cümlesinuñ başıdır. Zîrâ hükemâ kavlince âdemüñ yetmiş iki tamarı vardır. Her tamarına birer kök şalmışdır. Ol köklerdür ki âdem hâlet-i nez'e varduğda ellerden ve ayaklardan çekilüp şol kirpi gibi büzilüp Allâh'ıñ emriyle taşra olur. Andan taşdan ve demürden geçüp öñine nesne hâşıl olmaz. Aña cism-i laîf dirler.

Beyt:

. _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

Sen ey cism-i laîfîm ehl-i 'aşkuñ tende cânısuñ

Ser-i zülf-i siyâhuñ gibi 'ömr-i câvidâmsın

Neşr: dimişler ve ehl-i taşavvuf añı kuşa teşbîh idüp "Cân bir kuş idi uçdı." diyü meşel kômışlardır.

Beyt:

_ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

Çokdan uçardum 'adem iklimine hâlin görüp

Murğ-ı cânâ kısmet olsa dâne-i hâli anuñ

Neşr: Tâ bu muqaddemeden böyle diyü oğurlar. Ammâ ki (3b) hakikatde rûhu'llâhu te'âlâdan gayrı kimse bilmez. Nihâyet göziyle kimesne görmüş degül. Belki 'aql-ile bulmuşlardır. Bizüm teşbîhâtumuz taşavvufâne ve hükemâ kavlince ve gönül-de sağ memenuñ altında sâkindür ve anı dağı

⁹⁸ "Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık." 17/İsra/70

⁹⁹ "Biz insanı en güzel biçimde yarattık." 95/Tin/4

yarasa[ya] beñzetmişler. Ammā ki hükemā yürekde kandur dirler ve ‘aql-da başda çekirge gibidir. İttifāk Cān u Göñül ve ‘Aql u Şabr ve Qarār u Fikr ü Firāset ve Ğam u Şādī ve Edeb ü Hayā ve ve Rā’y u Tedbīr ve Ma’kül u İdrāk ve Taşarruf u Tedārük ve Fehm ü Zihn ve Raḥm u Şefkat ve Devlet ü Sa’adet ve Kerem ü Şehāvet herkes maḳāmlu maḳāmında ta’ayyün olınan mekānda āsüde-hāl olup Hāḳ te’ālā ḫazretlerinüñ emr-i şerīfine inḳıyād idüp mu’ayyen olunmuş ḫıdmetde ḳāyim ve uyḫu didükleri tālim-i ḡafletde nā’īm iken bir gün iblīs-i la’īn ḫātırā idinüp didi-ki Allāh tebārek ü te’ālānuñ cümle cān virdüḡi maḫlūḳuñ bedenlerine nice fesādlar itdürürem. Ne ‘aceb bu Beden şehrinde bu deñlü taşarrufa mālik kimesneler var iken ben anları birbirlerine düşürüp izlāl eylemeyem diyü bir ‘azīm dīvān idüp cemī’ taḫt-ı yedinde olan şeyāḫīni çağırup ve ekābir ü a’yānına ḫātırda olan umūrı i’lām idüp beyān eyledi ve cümle anda ḫāzır olan iblīsüñ bu sözün iṣitdükde taḫsīnler idüp ‘aqlına āferīnler didiler. Andan iblīs-i la’īn daḫı içlerinde bir ‘azīm şeyḫān ilerü çağırup eytdi-ki var şol Beden şehrine gir. Göreyin sini nice bir izlāl idersin ve mābeynlerine ḳudüret (4a) bıraḡup aralarında buḡz u ḫased düşürüp nice iḡvā virürsin diyüp gönderdi. İblīs-i la’īn daḫı Beden şehrine girüp evvel ‘Aql’uñ yanına geldi. ‘Aql kitābına müḫāla’a idüp oturur. ‘Aql’ı yalnız göricek bu beyti oḳudu geçivirdi:

Beyt:

— . — — / — . — — / — . — — / — . — —

Vahdet isterseñ ferāḡat eyle hüy [u] hāyı ḳo

Keşret-i dünyādan el çek ey göñül ḡavḡayı ḳo

Neş: kabīlesinden ancaḳ diyü revāne oldı. Gezerek Göñül yanına geldi. Gördi Göñül āsüde-hāl olup bir cānibinde ‘Aşḳ u Maḫabbet ve Meveddet ü Mihr ü Vefā bir yanında Merḫamet ü ‘Adālet ve Luḫf u İḫsān ve ḳarşusunda Bahādurlıḳ u Himmet ve Diḳḳat u Ğayret ü İḳdām el baḡlayup dururlar. Gördi-ki iblīs-i la’īn daḫı Göñül’üñ yanında ‘Aşḳ u Maḫabbet ve Merḫamet ü ‘Adālet var, anlara daḫı zafer bulmayacaḡın bilüp ḫolaşarak Cān mekānına geldi. Gördi Cān’uñ daḫı yanında Ğāzab u Ḫiddet ve Nisbet ü Cehālet ve Fitne vü Fesād var daḫı ‘Adāvet u ḫama’ u Hırs çevresin alup dururlar. Derünından eytdi: Bunları izlāl ideyin didi. İblīs-i la’īn bildiḡüñ sözün yirine getürmek ḳābildür diyü içeri girüp selām virdi. Cān daḫı gördi-ki gelen kişi ber-vechü’l-şüret şāhibü’l-ḡaflet ihtiyārdur selāmın alup yir gösterdi ve nereden geldiḡin su’al eyledi. İblīs eytdi-ki göñül seyāḫat arzū idüp rub’-ı

meskünü 7olaşarak bu Beden şehrine yolum düşdi geldüm ve hem sizi ziyâret itmege geldüm diyü cevâb virdi ve eşnâ-yı kelâmda söze söz 7atup Göñül'i yâd 7ilup didi-ki bu şehir bir 'acâyib nesne gördüm. Sâ'ir vilâyetlerde görüp işitdügümüz ol-idi ki "*Evvel cân (4b) andan cihân.*" dirler añladu7 ve hem Cân cümlesinüñ başıdır. Öyle bilürdik şimdi ise iller Göñül'i pâdişâh naşb idüp Göñül sultândur dirler ve ha7kında nice şî'rler dinilmiştir disen añlamak lâzım gelse "*7o cânı 7ıksun.*" dirler ve hem biri düşse "*Cân ber-cehenneme.*" diyü meşel 7oşılardur ve bu sözden da7ı meşhürdür ki "*İt gibi beslersin.*" dirler ve da7ı buña beñzer fitne vü fesâda müte'allı7 nice sözler vardır diyü Cân'ın 7ulağın pür idüp dostlu7 semtinden naşîhat-güne semtler gösterüp iğvâ virdi. Ammâ 7ara7ı birbirlerine düşürmek idi ve bunların mâbeyninde bir mertebe bürüdet bıra7dı-ki vaşfı 7âbil degüldür. Her ne işte iblîsdür vedâ'laşup gitdi. Cân'a da7ı iblîsün bu sözleri kâr idüp der-hâl Ğazab-ı dîn-i kâfiri 7ağırup eyitdi-ki: Var cümle şehriñ içinde nidâ eyle ki bize müte'allı7 olup hevâ7ıra tâbî' olanlara haber vir. Yat ve yara7ların 7uşanup gelsünler. Bugün bir 'azîm 7ıtâl itsem gerekdür ki tâ kıyâmete dek söylene.

Beyt:

__./.__./.__./.__.

Bir ceng ideyin yâr içün a7yâr ile fevrî

Düşmen beni ben düşmeni yâ taht ola yâ baht

diyü Ğazab'ı gönderdi. Ğazab-da nidâ 7ıldu7da hemân şehir halkı içinde bu şadâ yayılıca7 Hiddet ü Nisbet ve Cehâlet ü Sefâhet ve Nikbet ü Nedâmet ve 'İnâd u Mu7âlefet ve Fitne vü Fesâd ve Hâbâset u Hıyânet ve 7abâhat u Zulm Dalâ[1] u 7ama' ve 'Adâvet ü Ta7avvur ve Hırlu7 u Hırş u Hased ve Bu7z u Tekebbürlük ve Hâset ve Fir7at u Hâsret ve Mihnet ü Elem ve Derd ü Belâ ve Cevr ü Cefâ (5a) ve Hîle vü Hud'a ve da7ı nice buña beñzer kimesneler haber aldu7da her biri yat ve yara7ın 7uşanup âlât-ı harbe müsta7ra7 olup cümlesi Cân'ın yanına gelüp cem' oldılar. Bu 7arıfdan şehir halkı bu 7opurdıyı işidüp herkes dükkânlu dükkânların 7apayup ve yirlerinden durup Şabr u 7arâr ve Fikr ü Firâset ve Ğam u Şadî ve Edeb ü Hâyâ ve Taşarruf u Tedârük ve Rây u Tedbîr ve İdrâk ü Fehm ve Zihn ü Ra7m ve Şef7at ü Kerem ü Se7â bir yire cem' olup kimi eytdi: Bir şarp yire ar7a virüp duralum görelüm hâl ne yüzden şadır olursa aña göre tedârük göreyüz didiler. Kimi eytdi: Gelün Göñül yanına varalum hâl ne ise biz de görelüm. Biribirimize ar7a yardım olalum. Zîrâ Şev7 u Ma7abbet u Meveddet ve

Bahādurluk u Himmet ve Dik̄kat [u] Ğayret ve İkdām u Hüner Göñül yanındadır. Dostına dost düşmenine düşmen olalum. İnşā'llāhu te'ālā ki a'dāya gālib olmamız muqarrerdür. Zīrā ki "el-hā'inü hā'if"¹⁰⁰ dūr diyü qarār idüp Göñül cānibine 'azm eylediler. 'Acele ile Göñül yanına girdiler. Gördiler Göñül gāfil 'ālem ağıyardan hālī 'Aşk u Maḥabbet u Meveddet Mihr ü Vefā Zevk u Şafā ve Zevk ü Şevk ve 'Iyş u 'İşret cümle çevresin alup kimi oyun ile ve kimi muşāhabet meşgūl iken buñlar daḥı içerü girüp selām virdiler. Göñül de gördi gelenler Edeb ü Ḥayā ve Ma'kūl u İdrāk u cümle şehriñ ekābir ü a'yānı cem' olmuşlar. Göñül de anları göricek ayak üzre kılçup ta'zīm idüp yir gösterdi. Anlar, hāy ne oturicaḥ vaḫtdur. **(5b)** 'Ālem ḥarāba vardı sen kendi 'ālemünde. Cān 'asker cem' idüp Ğazab u Ḥiddet ve Nisbet ü Cehālet ve Fitne vü Fesād ve bī'z-zat kuşanup üstüne gelürler. Eger şimdi irişmezlerse bu gece şebihūn kılmaları muḥaḫkaḥ diyü vāḳı'-ı hālī i'lām eyledi. Göñül-de: Tedārük ne yüzden olmaḥ gerekdür didükde her biri bir dürlü söz söyleyüp dururlar iken nā-gāh Bahādurluk ilerü gelüp Göñlüñ öñünde baş koyup eytdi: Sulṭānum ḥazretlerinüñ ḥuzūr-ı şerīflerine bir cevābum vardır. Eger cā'iz ise i'lām ideyin didi. Göñül-de söyle işideyin diyicek Bahādurluk eytdi: Eger buyurursañ ben öñdin varayın. Ḥiḳmet ü Dik̄kat ve Ğayret ü İkdām'ı bilece koşuñ. Biz ol kimesne gelmezden evvel Allāh'un 'avn u 'ināyeti ve sulṭānumuñ himmeti olcaḥ ol gelen düşmeni kılıçdan geçirüp ve Cān'uñ şaruḡın boğazına dolayup rikāb-ı hümayūnuña getirüp gerek aş gerek öldür gerek āzād eyle didi. Ol yirde cümle oturan duran püser ü cevān ve mü'mīn ü müselmān ol ḥinde ḥāzır olan Bahādurlıḡ'uñ bu sözün işidüp cümlesi āferīnler diyü taḥsīnler eylediler ve eytdiler ki: Eger Bahādurluk sözine durup bu işi iderse cevānib-i erba'ada vāḳı' olan pādişāhların yüreklerine āteş düşerdi didi ve bir ḡayret ider ki dil birle vaşf olunmaz. Zīrā birkaç pehlevān varup bir 'azīm çerī şındurup şāhların ḳayd u bend ile rikābına getürmiş diyü bir bir araya söz **(6a)** düşdi Bahādurluk yirinden şıçrayup ve Dilāverlik bile kılçup oradan Himmet ü Dik̄kat ve Ğayret ü İkdām bir yirden durup silāhların giymege başladılar. Hemān Ma'kūl de yirinden kılçup Göñül du'ā vü şenāya başlayup eytdi: Benüm de sulṭānum bir cevābum var. Egerçi kim küstāhlıḳdur ammā bizümde gāhī sözüümüz diñlenigelmışdür. Biz de vilāyetüñ ehl-i ḥīresiyüz ne var eger cā'iz ise diyeyin didi. Göñül de: Söyle işidelüm diyicek eytdi-ki: Eger şimdi Bahādurluk iler[ü] gönderüp Himmet ü Dik̄kat ve Ğayret ü İkdām bile

¹⁰⁰ "Hain kimse zulmeder."

koşulup bizümle ma‘ân gönderürseñ anı-da ĥor görmek olmaz. Anuñ için böyle bu beyti yiri düşende oqurlar:

Beyt:

-. _ _ / -. _ _ / -. _ _ / -. _ _

Her za‘ife ĥor bakma merd-iseñ merdâne bak

Her kırmıcaı dilâver gör dilâ şîrâne bak

Nesr: dimişler ve nice dîvânlarda gördüm bu meşel-i meşhûrı nazm iderler ve bu beyti maħallinde oqurlar:

Mışra‘

-. _ _ / -. _ _ / -. _ _ / -. _ _

Sen geliürsen leşker-i ġam dağılır şâhı şımar

dirler.

Mışra‘

*Ey pâdişâh-ı mülk-i hüsn hâna hân gerekdür (?)*¹⁰¹

diyü meşel komuşlardur ve tevârîhlerde görmedüñüz-mi nice pâdişâhlar düşmeni ĥor görmekle ve ‘askerine tayanup tedbîrde kuşur itmekle ne serencâmlar çekmişdür. İmdi düşmeni ĥor görmek olmaz. Hemân söz oldur ki bir yire cem’ olavuz. A‘dâ ne yüzden şadır olursa biz daħı aña göre tedâruk idüp herkes kendü gedüginde durup ayrılmamak şartıyla “*Er olur adı kalur.*” muktezâsınca her biri ġâfil baş terkide ihtimâl dururlar. Lâkin gördiler daħı gelür gider kimesne yok, Göñül de **(6b)** ma‘kûl diyüp Edeb ü Ĥayâ’yı ilerü gönderüp eyitdi-ki: Varuñ şol Cân didükleri ĥabîşe söyleñ bir bölük ĥaşerâtı başına cem’ itmege sebep nedür? Eger ġarażı a‘dâ sözine uyup bizümle ceng ise ceddüm rûhı-çün Bahâdurlıġ’ı serdâr ta’yîn idüp Himmet ü Diġkat ve Ģayret ü İkdâm’ı bile koşup göndersem anı keşân-ber-keşân süriyüp kayd u bend ile rikâb-ı hümâyûnuma getürürem. Lâkin ‘arzı pâymâl eylemeyeyin dirin yoħsa ben anuñla her ne cihetle olursa söyleşürüm. Edeb-ile olsun bu kadar ĥaş u ‘âm at ayaġına çignetmesün dirüm. Yok dirse anuñ ĥaġkından gelmek kıatı âsândur. Ol Fitne vü Fesâd’uñ ve Ĥased ü Nisbet’uñ Cehâlet’uñ sözlerine uyup Re’y ü Tedbîr ve Fıkr ü Firâset’uñ ne ‘aybların gördi ki anları yanında dururken dür idüp ol ĥabîşlerüñ nâ-puħte işleri ile bu kadar ĥarekât

¹⁰¹ Mısram vezni problemlidir.

eyledi. Bildüm ki anuñ gözine görinecek vardur. Eger kendünün cevâbı var ise işte bu nime vilâyet devletlülere biz de sözden çıkmayup elhamdü'lîllâh söz añlamaz degülüz. Bizüm de anlar kadar añlamamız vardur. Niçün böyle eyler görelüm. 'Aqla uyar cevâbı var ise ne söz. Eger bîhüde söylerse zâhir ıssız degül bir ben isem dañı haqdan dönmezem diyü Ma'kül didüklerini gönderüp Edeb ü Hayâ'yı bile koşup anlar dañı Göñlüñ sözinden çıkmayup revâne oldılar. Şol maħalde irişdiler ki Ğazab u Ğiddet ve Nisbet ü Cehâlet gömgök timü[r]e ğark olup sâ'iri dañı âlât-ı harb-ile (7a) ger atlu geh yayan yarağın müheyyâ kılup ve Cân dañı at çekilüp müheyyâ binecek maħalde gördiler ki Ma'kül ü Edeb ü Hayâ qarşudan belürdi. Fi'l-hâl Cân'a haber virüp tevaḳḳuf itdürüp yanına dirildiler. Bunlar dañı içeri girüp Cân'a selâm virdiler ve qarşu durdılar. Cân da gördi-ki bunlar ber-vech-i şüret şâhib-i elfâz ihtiyârlardur ol dañı ayağ üzre ḳalḳup selâmların alup altlarına iskemle koyup ri'âyetler eyledi ve Göñül'den elçi geldi diyü 'asker çepeçevre el bağlayup qarşu durdılar ve Cân da anlaruñ ne Ğidmetine geldüklerin su'âl kıldı. Anlar da du'â ve şenâya başlayup âdâb-ı Ğidmet ile fetḥ-i kelâm idüp Göñül cânibinden gelüp ve "Elçiye zevâl yok." i'tibârıyla naḳir ü ḳıtmîr mâbeynlerinde olan umûri Ğisn-i âdâb-ile cevâb virüp i'lâm eylediler. Cân u Bahâdurlıḳ ortaya atılup Himmet ü Diḳḳat ve Ğayret ü İḳdâm u İhtimâm'ı yoldâş isteyüp leşkerden evvel geleceklerin işitdükde ğâyet ile bî-ḥuzûr olup Ğazab u Ğiddet ve Nisbet ü Cehâlet'ün gözleri ḳana dönüp yir yir şoḳurdaşmağā başladılar. Ma'kül Edeb ü Hayâ anları bu hâlde ki görüp sellerin(?) virüp Fitne vü Fesâd u Nikbet 'özrler dileyüp "eş-şullḥu hayr"¹⁰² muḳtezâsınca dürişüp işlâhına cevâz gösterdiler. Cân bildi-ki bu kişiler Ma'kül ü Edeb ü Hayâ'dur eytdi: Çünki Göñül vilâyetinün devletlerine şaldı. Biz de sizün gibi ma'kül kimesneler sözine uyıcaḳ degülüz. Hemân sizler ne cā'iz görseñüz biz dañı kāyilüz. (7b) Biri biri ile 'adâvet idüp 'asker çeküp Sîne şahrâsına gitdiler. Cân u Ğazâb ve Ğiddet ü Nisbet ve Cehâlet ü Fitne vü Fesâd'ı bile uydurup ve Göñül dañı Bahâdurlıḳ ve Himmet ü Diḳḳat u Ğayret ü İḳdâm silâhların giyüp önüne düşüp 'azm-i meydân kıldılar eller irişmezsin arada niçe ḳan olup 'âlem ḥarâba varması muḳarrerdür diyüp vâḳı'-ı hâli i'lâm eyledi. 'Aql-da bu sözleri işidüp cân başına şıçradı. Oradan at egerlemege tevaḳḳuf itmeyüp hattâ başmağın bile bırağup segirdüp Sîne şahrâsına irişmede ez-în-cânib Cân dañı Sîne şahrâsına irişüp arḳasın bir yüce yire virüp ḳarâr kıldı. Ğazab u Ğiddet sağ ḳolda ve Nisbet ü Cehâlet şol ḳolda

¹⁰² "Sulh (daima) hayırlıdır." 4/Nisa/128

durup Fitne vü Fesâd'ı Çavuşbaşı gediginde koyup alay düzmede bir zamandan sonra gördiler ki Göñül Ziyet ü Şevket ile bayrağın açup önince Himmet ü Diğkat ve Ğayret ü İkdâm âlât-ı harb-ile gömgök demüre garķ olup gürz-i girānları ellerinde bir mehābet ile irişdiler ki görenleruñ zehresi çāk olur. Anlaruñ ardınca Cür'et ü Mehābet ü Hüner'i meysereye ta'yin idüp alay ile gelmede. Ne kışsa dırāz idelüm bölük bölük 'askerdür çekilüp Sine řahrāsına irişüp Zevķ u řafā ve 'Iyş u 'İşret ortasında Göñül bir cānibinde Merħamet ve bir yanında 'Adālet ve ardınca Mihr ü Vefā ve önince Luřf u İn'ām bir mertebe 'azamet ile geldi-ki dağı bir pādīřāh bu şöhret ile görilmiş degüldür. **(8a)** Hele her ne ise 'askerdür yollu yolınca ve kollu şolunca alay bağlayup Cān'a şarşu bir vāsī' yirde řaf çeküp řarār kıldılar. Ol yirden řevķ cündī başı meydāna çıķup iki cānibinde 'askere şarşu at oynadup silahşörlük ile hünerler gösterdi-ki görenler taħsīn idüp āferīnler didiler. şağdan řola ve şoldan řađa inüp binmek gibi ve havāya řeř-per atup řutmaķ gibi ve elinde olan nīzesini barmağına řaķup ferāfer çevirmek gibi ve nice dürlü fenler göstermek gibi ve'l-ħāřil meydān yirinde sine görüp Cān 'askerinden er diledi. Cān: Bre řomañ şol nābekārı diyince Elem meydāna at sürüp řevķ'a berāber oldu. řevķ de gördi-ki gelen Elem'dür: Hāy nābekār eyü elüme girdüñ. Sensin beni her anda řasāvetlere baturup beñzüm şolduran diyüp el gürze urdı. Elem de siper berāber virüp çüst-bāzlık ile elindeki nīzesin řavāle kıldı. řevķ dağı āsān vech-ile şavup geçince sīnesine bir püřt ü pāy öyle urdı-ki at şağrısından müte'allık yıķıldı. İki şarafdan kıyaķı āsumāna irişdi. 'İnād u Muħālefet at sürüp meydān yirinden şapdılar. Anuñ ardınca Derd meydāna girdi. Anı dağı bende çeküp 'alem dibine gönderdi. Anuñ ardınca Belā meydāna girdi. Hemān řevķ Belā'yı görünce uşandı: 'Acebā bu çoğdan mı geldi ola diyüp dururken Nezāket gelüp eytdi: Hīç kırķma bu dağı insāndandur diyince řevķ Allāh te'ālāya tevekkül idüp Belā'ya berāber oldu. Belā dağı nīze řavāle idüp at sürdi. řevķ'dur **(8b)** Belā'nuñ nīzesin çevgān-ıla kaķıvirdi. Ol zamānda nīze iki pāre olup řevķ'uñ çevgānı Belā'nuñ başına öyle řoķundu-ki başı serāsime olup yıķıldı. řevķ der-ħāl anı dağı bağlayup 'alem dibine gönderdi. Bu şarafdan Nikbet dağı hemān kaķıyup meydāna at sürüp řevķ'a berāber oldu. řevķ dağı gördi-ki meydāna giren Nikbet'dür hemān diledi-ki meydāndan çıķa. Girü Ğayret'e binüp Nikbet'e şarşu at sürüp berāber oldu. Nikbet dağı řevķ'a şamle kıll diyü teklīf eyledi. řevķ dağı nīzesin řavāle kıllup Nikbet dağı men' eyledi. Tekrār kılıç çeküp üzerine yürüdi. Nikbet dağı siper berāber virüp şamlesin redd eyledi. Nevbet

Nikbet'e geldi. Nikbet dağı 'amüdün havâle kıldı. Şevk siper berâber virdi. Nikbet'ün 'amüdü Şevk'ün dem ü nefesini bağladı ve ağzından burnundan kan revâne oldu. Az kaldı ki helâk ola. Beri cânibden Himmet dağı: Şevk Nikbet'e haşm olmağa kâdir degüldür. Ol aña cevâb viremez diyü 'azm-i meydân kıldı. Şevk'dur gördi-ki Himmet Nikbet'e duramaz dirler iken hemân muqâbele ola düşdi cânına dermân irişüp meydân şahnından çıkup alayına gelicek Şevk cümle pehlevânlar âferînler eyü dürişdüñ haqqâ ki maqdûruñ şarf idince çalışduñ diyü vâfir 'özrler eytdiler. Bu taraftan Nikbet gördi-ki muqâbilinde duran bir kadd-i bâlâ şâhibi şeh-bâz dil-âverdür bildi ki **(9a)** Himmet'dür ol rahş depredüp Himmet'e berâber oldu. Himmet dağı diledi-ki Nikbet hamle itmedin göz açdurmayup atından kapup yire ura. Yine eytdi: Egerçi şimdi buña ben hamle itdürmeyüp evvel ben hamle idersem belki ola ki helâk ola. Ayruğ kendüye hamle degmeye eller bağa. Evvel kendi hamle eyledi. Eger ol evvel hamle ideydi belki Nikbet Himmet'e gâlib olurdu ve rahşından ser-nigün iderdi. Zîrâ Himmet Nikbet'ün hamlesine tâkat getürmezdi dimesünler diyü el âlet-i harbe urmadı. Nikbet gördi-ki hamle kendüye degdi hemân Himmet'e 'amüdün havâle kıldı. Himmet dağı dürüst men' eyledi. Şöyle ki görenler âferîn idüp tahsinler eylediler. Nikbet gürz-ile alamaduğına kaçuyup hemân kılıç havâle kıldı. Himmet anuñ kılıcına bir tîg urdı-ki bir çarış kabza dibinden hevâya perrân oldu. Hemân Nikbet tîr ü kemân eline alup bırakup per-tâb kıldı. Himmet dağı sipere alup redd eyledi. Bu kez Himmet'e nevbet gelicek hemân 'amüdün eline alup havâle kıldı. Nikbet dağı biñ belâ ile redd eyledi. İki cânibden duran 'asker Himmet Nikbet'ün çarbin redd eyledi diyü bu kerre Himmet 'amüdün başı üzerine çevirüp tekrâr havâle kılıcağ şöyle görenler Nikbet'den umudu kesdiler. İllâ Nikbet anı dağı redd eyledi. Hây nâbekâr bir hamlem kaldı diyü üzengiye dürüst başup bir gürz öyle urdı-ki cümlesi Nikbet'i hürd oldu şandılar. Ammâ Nikbet anı redd eyledi dirler iken redd idem şandı **(9b)** 'amüd berâber virdi. İki 'amüd birbirine tokunup tarrâkası 'ırâka irüp tağlar deprenüp yirler şarşıldı. Nikbet başın kaçırup 'amüd arkasına öyle tokundu ki evvelâ elif kâmeti dâl oldu ve başı at başına degüp gögsi egerün kaşına geçüp atuñ dört ayaklarına aşaklarına degin yire gömüldi. Nikbet'dür hemân rahşından mu'allak yıkılıp zîr ü zeber oldu. Himmet iltifât itmeyüp başın ile muqayyed olmayup cevelân idüp er diledi. Hemân anı gördiler ki 'İnad meydâna girüp Himmet'e muqâbil oldu. Himmet bildi-ki meydâna giren 'İnad'dur hemân virmeyüp üstine yürüyüp 'amüd havâle eyleyüp diğkat şarf

eyledi. Redd eyledi. Andan kılıç havâle eyledi. Anı dağı redd eyledi ve 'akabince göz açdurmayup koltuğı altından boş bögrine bir muşt öyle urdıki at sağrısından yidi âdem yir mu'allak yıkıldı. Bu hâli göricek Muḥâlefet meydâna girdi. Aña dağı amân virmeyüp bağlayup 'alem dibine gönderdi. Andan Miḥnet girdi. Anı dağı yıkup bağlayup 'alem dibine gönderdi. Ḥâşıl-ı kelâm birbiri ardınca üç adı bellü pehlevân her birin bir lu'ble yıkup bağlayup 'alem dibine gönderdi. Hemân Cân bu hâli görüp kaçıyup yıldırım gibi şakıyup: Bre içünüzde bir yigit yok mıdur ki bu nâbekâ[rı] girüp bağlayup rikâb-ı hümâyünuma getüre veyâḥüd başın kesüp atum ayağı altına yuvarlaya diyince hemân Cehâlet bir kere at sürüp ve yıldırım (10a) gibi şakıyup ve qahramân gibi kaçıyup Himmet'e berâber oldu. Himmet dağı gördi-ki meydâna at sürüp gelen Cehâlet'dür. Ol dağı arslan gibi añrayup çoçlar gibi dokušmak niyyetin idüp meydân yirine varup qarâr kıldı. Hemân göz açdurmayup 'amüdın havâle kıldı. Himmet dağı ḥaḥâsın def' idüp redd idicek bu kez Cehâlet'dür kaçıyup tîr ü kemânın eline alup bir oç per-tâb idicek Himmet siper virdi. O kadar siperden geçüp sağ bâzûsından bir qarış miqdârı öte geçüp yalman gösterdi. Gördi-ki oç zahmı kendüye hayli elem virdi hemân meydândan çıqdı. 'Akabince Diğkat girdi. Mecrûḥ olup meydândan qapdılar. Bu kerre Ğayret meydâna girdi Cehâlet'e muqâbil oldu. Cehâlet eytdi: Sen kimsin-ki senüñ gürbüz meydâna girmedi. Yoḥsa Göñül'ün şaḥib-kırânı mısın didi. Ğayret eytdi: Yok ben şaḥib degülem. Lâkin ben Göñül'ün yanında nâm-dâr pehlevânlarından bir nâm-dârum diyü cevâb virdi. Hemân Cehâlet gürz eline alup havâle kıldı. Ğayret dağı men' eyledi. Cehâlet gördi-ki Ğayret gürzin âsân vechle def' itdi bu kerre bir 'acâyib şalma eline alup yedi qat zencîr ile ḥalkalara geçmiş bir 'acâyib kışşadur ki görenler hayrân olur. Hây neyler ola diyince başınuñ üstine çevirüp Ğayret havâle kıldı dağı Ḥağ te'âlâ ḥazretine sıgmup sipere aldı. Ğayret'ün-de elinde bir mu'teber teberi var idi. Şâfî pülâddan idi. Şöyle ki cirmde pîl kulağı miqdârı ola şol kolıyla sipere alup sağ eliyle bir teber öyle (10b) urdı-ki dört dâne zencîrleri topları ile kesilüp zemîne düşdi. İkisini sipere alup redd eyledi ve biri râst başına öyle toçundı-ki başı iki şağq olup kan revân oldu. Yine şaḥn-ı meydândan çıqmayup hemân şıra tîğ idüp başı açuğ Cehâlet'ün ardından at sürüp yetişince iki 'askerden hây hüy qopdı. Cehâlet-de gördi-ki Ğayret ol yedi toplı şalma qarbindan kurtulmuş: Hây nâbekâr dağı ölmedün-mi diyince Ğayret irüp bir tîğ başına öyle urdı-ki eger Atmeydânı'nda olan dikili taşa çalsa iki pâre iderdi. Cehâlet siper berâber

virüp redd eyledi. Şandı kılıç siperüñ bir tarafından kayup uyluğına dokınup balık ağzı gibi bir yara açdı. Cān anuñ yaralanduğunu göricek adam gönderüp meydāndan çıkartdı. Bu cānibden Ğayret daħı mecrūh olmuş göricek ol daħı meydāndan çıkup başınuñ kanun diñdirmege meşğul oldı ve mezbūr Cehālet'üñ yarasına daħı tuz eküp şardılar. Hele her ne ise Cehālet ile Ğayret meydāndan çıkup gitdiler. Bu tarafından İkdām hemān meydāna at sürüp cevelān kılup er diledi. Cān 'askerinden ayruķ kimesnenüñ zehresi olmadı ki meydāna gire. Zīrā ki İkdām'uñ ķadd u ķāmetini gördiler ki Rüstem'den nişān virür Ğahramānlar görse ķan kaşanur Nerīmānlar elinde zebūn olur. Cān İkdām'dan bu heybeti göricek bu kimdür diyü su'āl eyledi. Buña İkdām (11a) dirler bu ki kimseler hā'il olmaz diyicek hemān Hiddet Ğayret'e gelüp: Ya baş alam ya baş virem diyü raħşın depredüp meydāna girdi ve İkdām'a selām virdi. Eytdi: Ne kişisin ki soñra meydāna girdüñ. Ammā 'aceb İkdām-ile girdüñ didi. İkdām-da eytdi-ki: Buña İkdām dirler. Ammā sen neden geldi-ki benüm adum şorasın. Hemān erligüñ var ise anı girü der-miyān eyle göreyüñ diyü el sipere urup sedd-i İskender gibi dürdi. Hiddet-de el kılıca urup İkdām'a havāle ķıldı. İkdām-da pūlād siper berāber virdi redd eyledi ve yanından geçüvirdi. Andan 'amūd havāle ķıldı redd eyledi. Ne ķışsa dırāz idelim mābeynde nice hāmler hāṭā geçüp cümlesin def' ü ref' eyledi. Āhır bir kere İkdām kaķıyup sağ ayağın üzengiden çıkup Hiddet'üñ gögsine bir depme öyle urdı-ki at sağrısından mu'allak yıķıldı. Der-hāl bağlayup 'alem dibine gönderdi. İkdām Hiddet'i bir depme ile yıķduğın göricek Cān 'askerinden ayruķ kimsenüñ zehresi ķalmadı ve cānlarında ümīdi kesdiler. Nisbet gördi-ki arada birķaç hāmler hāṭā geçdi. Anı daħı yıķup 'alem dibine gönderdi. Ne ķışsa dırāz idelüm tā ki birbiri ardınca yedi nām-dār pehlevān yıķup kimin mecrūh u kimin bende çeküp 'alem dibine gönderdi. Hemān Ğāzab durduğı yirden na'ra urup 'azm-i meydān ķıldı ve İkdām'a berāber olup: Hāy nābekār sen misin böyle dilāverlik iden ve Cān 'askeriniñ yüzi şuyın yire döküp (11b) 'arzını pāymāl iden diyüp 'amūdın havāle ķıldı. İkdām daħı 'amūdın havāle ķıldı. Ammā anasından emdügi süd burnundan geldi. Cümlesi Ğāzab'üñ darbın begenüp āferīn didiler. Göz açdurmayup bir daħı havāle ķıldı. İkdām her ne hāl ise redd eyledi. Bir nice hāmlerden soñra Ğāzab segirdüp İkdām'üñ kemerin tūṭup zūr eyledi. İkdām daħı ķuvvet idüp öyle teng virdi-ki iki ayakları topuķlarına degin yire gömüldi. Ğāzab'ı yirinden ayıramadı. Bu kerre Ğāzab daħı tekrār zūr eyledi. Hemān İkdām'ı ķaldurup yire urup ve şıcrayup sīnesi üzre çıkup başı kesicek maħalde berü

cānibden bir qahramānī şadā peydā olup şöyle ki işidenlerüñ ‘aqlı gitdi. ‘Acebā bu na’ra kimüñ ola diyince hemān Bahādurlıq meydāna girüp istedi-ki İkdām’uñ üzerinde iken Ğazab’ı helāk eyleye. Ğazab dağı şıçrayup rahşına süvār olup Bahādurlıg’a berāber oldı. Lākin Bahādurlıg’uñ gelişinden üşenip ve ben İkdām’ı yire urdugumda bilümi ağrıtmışum diyüp meydāndan çıkup gitdi. Anuñ yirine Sefāhet at sürüp Bahādurlıq berāber oldı. Bahādurlıq dağı Sefāhet’i görüp eytdi: Hāy bu nābekārdan şaşınmak gerekdür diyüp ihtirāz üzre olup aña göre cenge meşğül oldılar. İkindü vaqtına degin ceng itdiler. Görenler cümle taḥşin ü āferinler itdiler. Ammā bunlar birbirlerin ālāt-ı ḥarble alamayup āhır atlarında inüp piyāde yaqayaqaya oldılar. Ammā şehriñ ekābir ü a’yānı (12a) Sine şahrāsında cem’ olup görseler ki iki cānibden alaylar bezenüp şāflar çekilüp başlar kesilüp qanlar saçılmış Hemān Edeb ü Ḥayā ve Şabr u Qarār ve Ma’kül ü İdrāk ilerü yüriyüp Bahādurlıq ile Sefāhet’i birbirlerinden ayırup şahn-ı meydāndan çıkardılar ve Cān-ıla Göñül’i atlarından indirip meydān ortasında altlarına birer iskemlī getirüp oturdılar. Andan fetḥ-i kelām olup Göñül döndi didi-ki: Neden geldi bürāder bu deñlü ḥaşerātı cem’ idüp üzerümüze tuğyān itmeye sebep nedür didi. Cān dağı eytdi-ki: Aşlı budur ki işitdük bu Beden şehrine olan ḥalk seni pādişāh idinüp Göñül sulṭāndur dirler imiş. İmdi maqşūd bi’z-zāt olan benüm yürütmek ve söylemek ve ḥarekāt u sükünāt ve durmak ve oturmak benüm vücudumladur.

Beyt:

.. _ _ / .. _ _ / .. _ _ / .. _ _

Gelse tığ-ı sitemüñ cāna gider şabr u qarār

Ehl-i meclis tağilur her taraḫa kan olıcaq

Neşr: İmdi Şabr u Qarār ve Fikr ü Firāset ve Ğam u Şādī cümlesi benim varlıgumladur. Ben gidicek Edeb ü Ḥayā ve Tedbīr ü Tedārük Ma’kül ü İdrāk cümle tağilup hıç birinden eşer qalmaz diyüp ḥaddinden bīrün ta’addī cevāblar dimege başladı. Gördiler ki Göñül hemān ḥāzır-cevāb olup mübāheşeye mübāşeret üzre olıcaq Ma’kül u İdrāk u Tedārük ilerü gelüp Cān u Göñül’e didiler ki: Buyuruñ sa’ādet birle (12b) cem’iyyet-i ḥāneye varılsun. Anda her ne sözüñüz var ise söyleşile didüklerinde anlar dağı hezār ta’zīm u tekrīm birle gelüp her biri yirlü yirinde qarār idüp muşāḫabet şadedinde iken İdrāk muqaddemce gelüp ‘Aşq’uñ altına ve ‘Aql’uñ üst yanına geçüp qarār eyledi. Ve illā ‘Aql da bu gelüp kendüñüñ üst yanına oturan kim idügin

bilmeyüp hemân bî-ḥuzûr olup ıķalkup gitdi. Şāḥib-i ḥāne cānibinden olan kimesneler ḥāy efendinüñ paşmağın görüñ ve ibrik ülüginden ve nice gördiler ki ‘Aql’dur muḳayyed olmayup gümrüdenerek baķ bizi Edeb cāhil nābekār bizüm üst yanumuza geçüp oturmaķ anuñ ne ḥaddidür diyü at isteyicek anuñ bî-ḥuzûr olduğın bilüp Edeb ü Ḥayā ve Taşarruf u Tedārük ve Şabr u ıKarār ve Fikr ü Firāset segirdüp: Ḥāy sulḫānum luḫf idüp siz anuñ itdüğine ıķalmañ. Ol bilmezlik ile bir işdür itdi. Siz ḥod ‘aql olasız. Kerem idüñ gelüñ gitmeñ oturuñ diyü āḫır ‘özrler eylediler. Ma’ḳul daḫı bu ıķışşayı işidüp segirderek ‘Aql’uñ ardından irişüp küllī ibrām idüp āḫır bir āḫer mekānda başķa ıķarār eyleñ diyü ‘Aql’ı ḥ’āh-nā-ḥ’āh döndürdi. Birḳaç ehl-i dil kimesneler bir ḫüb mekānda oturdılar. Andan ortaya ta’āmdur çekilüp yinüp ve güne güne şerbetler içildükden soñra hemân İdrāk yirinden ıķalkup ‘Aql’uñ yanına gelicek ‘Aql döndi. İdrāk eytdi: Neden geldi bürāder böyle ‘ālī meclisdesin (13a) küstāḫlık idüp bizüm üst yanumuza geçüp taşaddur itmege sebep nedür didi. Eger müsāfir iseñ febīḥā ve eger ben daḫı bir ehl-i ‘ilmem ma’rifetüm vardır diye taşaddur iderseñ ‘abeş yire taşaddur idüp yabana söylersün. İşitdük saña İdrāk dirler imiş. Benim mu’idim ve muzāfum maḳāmında bir kimesnesin. Meşelā bir yirde añlamak lāzım “Behey ḫerif ‘aqluñ yok mı?” dirler ḫīn-i maḫalde aşlā seni añmazlar. Ḥalk ortasında meşḫūr olan benem. Bir ādemden ayru düşsem dīvāne oldı diyü zencire ururlar. Ḥāşıl-ı kelām insāna lāzım olan şey benem. Senüñ bu Beden şehrinde ne vücuduñ vardır ki böyle nā-ma’ḳul fi’l ile küstāḫāne vaż’ idesin diyü ḫaylī sözler söyledi döndi. İdrāk eytdi: Beri baķ bürāder çünki benlik da’vāsın idersen imdi Ḥaķ te’ālā yaratduğı maḫlūk ıķatı çokdur ammā sen ne maḳüle ta’ifenüñ teşḫīş ü temyīzi için ḫalk olunduñ diyü ḫitāb itdükde ‘Aql-da cevāb virdi-ki: Ādemoğlanı için ḫalk olındum. İmdi Allāḫ te’ālā insāndan eşref bir maḫlūk daḫı yaratmamışdur ve nice enbiyā vü evliyā daḫı insāndan gelmiş. İmdi ben ādemoğlanı için ve tedārüki için ḫalk olunmuşumdur diyü cevāb virdi döndi. İdrāk eytdi: Gerçek dirsən ādem için ḫalk olındum. Ammā beni Allāḫ te’ala ne deñlü vuhuş u fuyūr var ise ben daḫı anlar için teşḫīş ü temyīzi için ḫalk olındum. İmdi sen insāna ne maḳüle vaż’ itdirürseñ ben daḫı ḫayvānātda buldururam (13b) didükde ‘Aql daḫı eytdi ki: Şöyle mi dirsən imdi ben ādemoğlanını şabūḫda ıķalk da bismi’llāḫ diyüp dükānına varur. Aḫşāma dek kār u kesbin idüp aḫşam olıcaķ ıķalkup etden vü ilmekden ne ki lāzım ise tedārük idüp toğrı ḫānesine gelür. Ḥatunu daḫı getürdüğün bişirüp öñine getürüp ehli vü ‘iyāliyle yiyüp içüp Allāḫ’a şükrlere iderler. İşte

cümleden birisi budur diyü cevâb virdi. İdrâk dağı eytdi-ki: Bu senüñ didüklerini vuhüş tıyürda bulayın. Evvelâ koyun cinsinden bir süri koyun arasına kuzucıkların şalıvırsın. Kızı anasın ve anası kuzısın bilür ve yâd olanı kıovar yanına getürtmez ve eger dırsen ki ben etüñ ve ekmeğüñ iyüsin bilürem, gönüm istedükde her ne dilersem aluram dırsüñ. Yâ ol hayvânı ne dırsin-ki birini ađur içine kıoyup bir yanına tâze ot ve bir yanına arpa ve bir yanına şaman kıoyup gitseñ at bir kerre kıoklasa evvelâ tâze otı yir ve soñra arpacuğı ekl ider. Kıtı aç olursa şamancuğı ekl ider. Pes sen nice yimek lezzetin bilürsin ol hayvân dağı kezâlik bilür. Ve bunu dağı dırsen ki ben velâyetde aylarca ve yıllarca gitsem yine toğrı mekânuma gelüp ilim ve günim bilürem. İmdi tıyür kısmına ne dırsün ki kış zamânı olıcağ kışlağlarına giderler. Yine yaza yakın toğrı âşiyânlarına gelürler ve bu meşel meşhürdur ki kıulağuzsuz kıuş (14a)¹⁰³ ve eger nice zamândan soñra yârânımı ve dostumu görsem bilürem dırsen yâ şol kelbe ne dırsen-ki on yıldan soñra şâhibini görse kıuyruğın şalıup dürlü dürlü iltiyâmlar idüp ve bunu dağı dırsen eger âdemoğlanını kıankı şana'ate virse tamâm öğrenür görmez misün bir ayuyı tağdan getürürler. Nice dürlü oyunlar öğredürler hâtırında kıutar. Eger dükkâna kıurup bey' ü şırâ iderem dırsen işitmedüñ-mi ki Hindistân'da meymümü dükkân-dâr idüp bey' ü şırâ itdürürler ve tıyür kısmından nice ta'limli kıuşlar vardur ki efendisine nice akçe tahşil idüp illere hünerler gösterürler ve buña beñzer kıışşalar kıatı çokdur. Âdemoğlanında olduğı gibi hayvân ta'ifesinde dağı 'adâvet vardır. Hattâ "deve kinlü" diyü meşel kıoşıldur. Âdemde unutmağ hâşşası var ise hayvânda dağı vardur. Yâ buña dağı inkârın var mıdur ki bir kediyi bir siyâh torva içinde kıoyup ağzın muhkem bağlayup bir nice maħalle aşırı bırađsañ sen eve gelmezden anı eviñde bulursın. Hayvânda böyle kıışşalar çokdur ve sen âdemoğlanından ayrılsañ dıvânedür diyü zencire ururlar. Ben dağı ayru düşsem bir hayvândan kıuduz oldu diyü döge döge helâk iderler ve meymün cinsinüñ nice zenpâ[re]lüđi ve maħbüb dostluğı vardur nice menâkıbı meşhürdur. Evvelâ sen gün ile artar eksilür bir maħlûksın. Meşelâ bir yaşında oğlancuğ olsa cemî' bir yaşında olan oğlancuğların 'ağlı berâberdür. On yaşında olsa yine kezâlik tâ otuz üç yaşına varınca günden güne artar. Kıırkına varınca ne artar ve ne eksilür. Kıırkı (14b) yedisinden soñra nice artarsa öyle eksilmeğe

¹⁰³ Metin burada kesintiye uğramaktadır. Takîbeden de sayfanın eksik olduğu anlaşılmaktadır.

başlar. Anuñ için “*Bir adem kocalukda ma’sûm-ı pāk olmuştur.*” diyü meşel kômışlardur ve işitdüñ-mi ki ol senden bir gönlek ziyâde yaratmışdur. Anuñ sözine uymazsın dirler. Bir gönlek degül belki bir günün farkı vardır. Ve illâ on yaşında olan oğlancukların ki bir günde toğmuş olsalar h̄ âceye veyâ bir şan’ata virseñ içinde bir kâbil koyup bu oğlan ‘aқullucadır. Cümleden h̄ âce ve üstâdı anı sever. İmdi anı h̄od ‘aқıllu gösteren İdrâk’dür. İnsân bir bir yaşında iken biri birinden fark itdürüp her kimde ki İdrâk ziyâdece ola şüretâ ‘aқıllu setr(?) imdi ol h̄aşşa benüm vücüdümladur diyü vâfir kelimât eyledi. Ol meclisde h̄âzır olanlar İdrâk’uñ bu sözini müvecceh görüp yirlerinde qarâr kıldılar. Ol arada herkes yirli yirinde oturup ‘aқıllu olanlar bu ta’addînuñ eleminden cevelân idüp h̄arâretinden göz kızardup Cân u Gönül’e didi: Eger benüm kaşyalıguma râzı olursañız h̄uzûr-ı şerîfe bir cevâbum vardır didükde Cân u Gönül dağı ‘Aқl’a didiler ki: Sen ne câ’iz görseñ bizler kâ’iliz didüklerinde ‘Aқl eytdi: Gönül pâdişâh-zâdedür ve Ten kal’asınuñ Cân u Şabr u Qarâr ve Fıkr ü Firâset ve Ğam u Şâdî dizdaruñ eli altında h̄uddâmdur. Ma’kûl budur ki Cân u Gönül’e mürâca’at idüp didi-ki yirde olmaқ evlâdur didükde H̄ayâ vü Tedârük u Te’arrıf ayağ üzre kâlkup nice dürlü İkdâm’la Cân’ı Gönül’uñ elin öpdürüp ser-fürü eylediler. Ba’de du’â vü şenâ olup tarh-ı meclis oldu. İmdi bu risâle anuñ için eyledüm-ki yârân dağı bilsünler ki Gönül sulţanmış Cân ise Ten kal’asınuñ dizdârı imiş. İmdi bu risâle-i laţife-âmîzi eglenmek için okıyan efendilerden ricâ olunur ki bu risâle-i kitâbet-i haқîr-i pür-taқşîri du’âdan ferâmüş itmeyüp Fâtihâ-yı şerîf okıya. Temmetü’l-kitâb bi-’avni’llâhi’l-Meliki’l-Vehhâb.

3. Sonuç

Bir hâl ilmi olan tasavvufun izahı ne kadar mümkün ve etraflı olabilirse bu yolda yazılmış ruhsal deneyimlerin yazıya dökülmesi de o denli mümkündür. Bu sebeple tasavvufî içerikli eserler genellikle remizlerle ele alınmış metinlerdir. Bu tarz eserlere bir örnek teşkil edebilecek *Menâkıb-ı Dil ü Cân*, XVI. yüzyıl şair ve nâsirlerinden Zıllî’nin, münâzara tarzında kaleme aldığı alegorik bir eserdir.

Eserde okuyucunun müdahalesiyle yerleştirilmiş ikinci anlamdan ziyade yazarın yüklediği iki anlamlılığın mevcudiyeti; eserimizin kahramanlarının soyut kavramlar olmasına karşın teşhis ve intak yoluyla kişileştirilmiş olmaları; insanın erdemleri ve kötü vasıflarının birçok

alegoride karşımıza çıktığı şekilde iyiliklerin ve kötülüklerin savaşı olarak konu edilmesi; bu bağlamda eserde bir iç çatışmanın var olması, zaman ve mekân bakımından müphemlik; alegorinin, tüm eser boyunca kesintisiz bir biçimde devam etmesi ve yazarın, eserin sonunda alegorisini açıklaması *Menâkıb-ı Dil ü Cân*'ın alegorik olduğunun kanıtları olarak değerlendirilebilir.

Menâkıb-ı Dil ü Cân'da "Beden" bir şehir olarak tasavvur edilmiştir. Dil/Gönül, Beden ülkesinin padişahı konumundadır. Eserde iblisin, bu şehrin iki büyüğü olan Dil/Gönül ve Cân'ın arasına fesat sokarak her iki tarafın destekçileri arasında çıkardığı savaş konu edilmiştir. İblisin fitne çıkarmak bahsinde Akl'ı etkileyemeyeceğini bilmesi Akl'ın yalnızlığı seçmiş olmasından kaynaklanmakla beraber; Dil/Gönül'ü fitneye uygun görmemesinin nedeni onu çevreleyen Aşk, Mahabbet, Meveddet, Mihr, Vefâ, Merhamet, Adâlet, Lutf, İhsân, Bahâdırlık, Himmet, Dikkat, Gayret ve İkdâm gibi güzel hasletler sebebiyledir. Cân ise çevresindeki Gazab, Hiddet, Nisbet, Cehâlet, Fitne, Fesâd, Adâvet, Tama ve Hırs sebebiyle fitneye uygun bir makamda bulunmaktadır. İblisin fitnesi ile Cân, Beden şehrinin sultanı olarak anılmak, Beden şehrini ele geçirmek istemiş ve Gönül'ün karşısına geçmiştir. Bu yolda açılan savaşta Cân'ın askerleri kötülükler, Dil/Gönül'ün askerleri erdemlerdir. Cân, herkesin görevinin ilahî iradeyle belirlendiği bu şehirde kendi makamına aykırı davranmış ve ortaya ikilik çıkarmış bir varlık olarak, ona uyan diğer illetli vasıflar ile kargaşaya neden olmuştur. Bu sebeple Cân, insandaki "nefs"e denk gelmektedir. Tüm güzel erdemler ise Dil/Gönül'ün yanında birer karakter olarak kişileştirilmiştir. Cân, kendi isyanına uyanlarla birlikte Sîne sahrasında kanlı bir savaş çıkarmış, araya şehrin büyüklerinin ve en sonunda da hakem olarak Akl'ın girmesi ile Gönül'ün sultanlığını kabul etmiş ve ona boyun eğmiştir.

Zıllî, bu eser ile Gönül'ün padişah ve Cân'ın ten kalesinin muhafızı olduğuna, insanın Aşk, Mahabbet, Meveddet, Mihr, Vefâ, Merhamet, Adâlet, Lutf, İhsân, Bahâdırlık, Himmet, Dikkat, Gayret ve İkdâm gibi vasıflara sahip olması gerektiğine; Gazab, Hiddet, Nisbet, Cehâlet, Fitne, Fesâd, Adâvet, Tama ve Hırs'a kapılmanın nefse uymak olup insanı birlikten yani Allah'tan uzaklaştırdığına işaret etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 6. bs. İstanbul 2012.
- AÇIL, Berat, *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*, Küre Yay., 2. bs., İstanbul 2018.
- AKAY, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İslam Bilgi Merkezi Yay, İstanbul 1991.
- BENLİ, Şeyma, *Klasik Türk Edebiyatında Münazara*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., 17. bs., Ankara 2000.
- DURMUŞ, İsmail; Pala, İskender, "İstiare", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 315-318.
- Fuzûlî, *Rind ile Zâhid Sıhhat ile Maraz*, Çev. Hüseyin Ayan, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.
- Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, Terc. A. Faruk Meyan, Bedir Yay., İstanbul 1979.
- İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsıdîn, Tasavvuf İstilahları (Eleştirmeli Metin-Çeviri)*, Haz. Ahmet Yıldırım, Abdülgaffar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2014.
- İPEKTEN, Haluk vd, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
- KÖKSAL, M. Fatih, "Münâzara", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 580-581.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Haz. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2015.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh, Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı*, Haz. Nejdît Gürkan vd., Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.
- Safer Baba, *İstîlâhât-ı Sofiyye Fî Vatan-ı Asliyye*, Heten Keten Yay., İstanbul 1998.
- ŞİMŞEK, Selami, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Lıtera Yay., İstanbul 2017.
- TEZCAN, Nuran, "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara", *Belleten*, (1980-1981), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 49-63.

- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2001.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Akıl", *DİA*, C. 2., İstanbul 1989, s. 246-247.
- ÜSTÜNER, Kaplan, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, Akçağ Yay., Ankara 2014.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Münâzara", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 576-577.
- ZAVOTÇU, Gencay, *Rıza Tezkiresi, (İncelenme-Metin)*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2009.

"AN ALLEGORICAL DISCUSSION PROSE OF THE XVIITH CENTURY:
ZILLİ'S MENAKIB-I DİL Ü CAN"

Abstract

There is limited information about Zilli which is one of the well-known personalities with the knowledge and amatory poems in XVIIth century. Zilli, who is known as a poet, is the author of a prose text called Menakıb-ı Dil ü Can which constitutes the subject of our study. Menakıb-ı Dil ü Can which proves that Zilli has an extremely sincere and simple language, is also an allegorical text written in discussion style. Zilli pointed out in this work that Gönül is the sultan, Can is the guard of the castle of body; human beings have qualities such as love, virtue, fidelity, compassion, justice, kindness, bestowal, benevolence, favour, attention, diligence and excellence; wrath, anger, defiance, ignorance, sedition, mischief, hostility, greed and ambition to adhere to spirit of the unity that people are away from Allah.

In this study, firstly, the information about Zilli which is given in the sources is explained and the content of Menakıb-ı Dil ü Can is mentioned. Then, after brief information about the discussion, it was revealed that the work was written in discussion style and by touching certain points about the allegory, it was revealed that Menakıb-ı Dil ü Can was an allegorical work. Our work ended with the copy of Menakıb-ı Dil ü Can, after the presentation of the transcribed text and evaluations on the work.

Keywords

Zillî, Menâkıb-ı Dil ü Cân, Discussion, Allegory.